

บทที่ 2

ภูมิหลังของคนจีนและชุมชนจีนเมืองเก่าสงขลา

ภูมิหลังของชุมชนชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย

ดินแดนที่รวมกันเป็นประเทศไทยในปัจจุบันนี้มีประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์และความเป็นมาที่ยาวนาน ตลอดระยะเวลาดังกล่าว “ผู้คน” คือ กลไกสำคัญที่สร้างสรรค์และขับเคลื่อนดินแดนแห่งนี้มาตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นชุมชนขนาดเล็กหลายแห่งให้ก้าวไปสู่ความเป็นรัฐและอาณาจักรหลายแห่งก่อนที่จะผนวกรวมดินแดนต่างๆเข้าด้วยกันเป็นประเทศในรูปแบบของชาติในปัจจุบัน การสร้างสรรค์และขับเคลื่อนดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นโดย “ผู้คน” กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นโดยบทบาทของกลุ่ม “ผู้คน” อัน “หลากหลาย” ไม่ว่าจะวัดค่าความหลากหลายนั้นด้วยเกณฑ์หรือมาตรฐานเรื่อง เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา วัฒนธรรม ฐานันดร หรือกฎเกณฑ์อื่นใดก็ตาม ท่ามกลางการดำรงอยู่และบทบาทของผู้คนอันหลากหลายในดินแดนแห่งนี้ “คนจีน” ถือเป็นชนกลุ่มหนึ่งที่บทบาทอย่างสำคัญในการขับเคลื่อนกลไกต่างๆในดินแดนแห่งนี้มาอย่างต่อเนื่องถึงแม้ไม่ใช่ “คนพื้นเมือง” ของดินแดนแห่งนี้ก็ตาม แต่ความเกี่ยวพันอันยาวนานระหว่างคนจีนกับดินแดนแห่งนี้ก็ทำให้คนจีนเข้ามาเป็นหนึ่งในส่วนผสมที่สำคัญประการหนึ่งของดินแดนแห่งนี้เช่นกัน

ถึงแม้ว่าความเป็น “รัฐชาติสมัยใหม่” ของดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันเพิ่งได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างเต็มรูปแบบในช่วงสมัยอาณานิคม หลังการตกลงปักปันเขตแดนระหว่างรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะตัวแทนของประเทศไทยกับตัวแทนของเจ้าอาณานิคมที่สำคัญในขณะนั้นซึ่งได้แก่อังกฤษและฝรั่งเศส รวมถึงการพัฒนากระบวนการแผ่นดินภายใต้การควบคุมของราชสำนักซึ่งนำไปสู่การสร้าง “ประเทศสยาม” ในรูปแบบและโครงสร้างของ “ความเป็นสมัยใหม่” ในช่วงเวลาเดียวกัน¹ แต่สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนและดินแดนแห่งนี้กับ “คนจีน” นั้นดำรงอยู่และดำเนินมานานกว่านั้นมาก เพราะมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงการอพยพของคนจีนเข้ามายังดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งของ “รัฐไทย” ในปัจจุบันมาตั้งแต่สมัยจารีตนิยมซึ่ง

¹ แนวคิดเรื่องประเทศหรือรัฐชาติได้รับอิทธิพลมาจาก สนธิสัญญาเวสต์ฟาเลีย (Peace of Westphalia) ซึ่งเกิดขึ้นจากการประชุมและลงนามร่วมกันของหลายชาติในยุโรป ในปี พ.ศ. 2191 (ค.ศ. 1648) หลังจากสงครามที่ต่อเนื่องยาวนานในยุโรป การประชุมดังกล่าวมีข้อสรุปที่สำคัญประการหนึ่งว่าความไม่ชัดเจนในการแบ่งเขตแดนระหว่างรัฐ คือ ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่นำมาสู่ความขัดแย้งและสงครามในยุโรป ข้อเสนอดังกล่าวนำมาสู่การตกลงจัดทำเขตแดนของประเทศในยุโรป และต่อมาในยุคอาณานิคมแนวคิดดังกล่าวก็มีอิทธิพลต่อการแบ่งและปักปันเขตแดนของดินแดนต่างๆทั่วโลก โดยเฉพาะในพื้นที่อิทธิพลหรือแนวเขตอาณานิคมของชาติมหาอำนาจ ทั้งนี้แนวคิดดังกล่าวแพร่หลายเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และดินแดนที่เป็น “รัฐไทย” ในช่วงเวลาดังกล่าวเช่นกันและก่อให้เกิดการปักปันเขตแดนระหว่างตัวแทนของ “รัฐไทย” กับชาติมหาอำนาจ อันเป็นหนึ่งในกระบวนการที่นำไปสู่การสร้าง “รัฐชาติ” ในนามของ “ประเทศสยาม” ต่อมา

อาศัยกองคาราวานทางบกและเรือขายการค้าทางทะเลเป็นช่องทางในการเชื่อมโยงผู้คนในดินแดนต่างๆ เข้าหากัน

การที่คนจีนจำนวนมากเดินทางออกจากดินแดนของตนออกมาแสวงโชคยังดินแดนที่ห่างไกล โดยเฉพาะในเขตของ “ดินแดนทะเลใต้” หรือ “น่านยาง” (Nanyang) ซึ่งหมายถึงภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และบางส่วนของเอเชียใต้ (Lyn Pan, 2006: 16) เป็นสิ่งที่น่าสนใจโดยเฉพาะเมื่อพิจารณาถึงแนวความคิดและความศรัทธาที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งของคนจีน คือ แนวคิดของ “ขงจื้อ” นักปราชญ์คนสำคัญของจีนซึ่งคำสอนของเขาเป็นที่นิยมในหมู่คนจีนมากกว่า 2,000 ปี ซึ่งแนวคิดประการหนึ่งของขงจื้อที่ได้รับความศรัทธาในหมู่คนจีน คือ การไม่ละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิด เมืองนอนของตน และคนจีนทั้งหลายต้องทำพิธีแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ ณ สุสานของบรรพชนทุกปี (ถาวร ธนโกไคย, 2543) ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ทำให้คนจีนจำเป็นต้องอาศัยในพื้นที่ถิ่นฐานเดิมของตน เพราะการเดินทางออกนอกดินแดนของบรรพชนนั้นทำให้ยากต่อการเดินทางกลับมาปฏิบัติภารกิจที่มีต่อดวงวิญญาณของบรรพชนได้ ซึ่งถือเป็นการ “อกตัญญู” ทั้งต่อบรรพชนและแผ่นดินเกิด

คลื่นการอพยพของชาวจีนจำนวนมากในหลายยุคสมัยไปยังดินแดนโพ้นทะเลเป็นคำถามสำคัญและท้าทายว่าอะไรคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวจีนจำนวนมากยอมเผชิญหน้ากับการถูกตราหน้าจากความเชื่อดั้งเดิมของสังคมจีนว่า “อกตัญญู” หรือ “ทรยศ” เพื่อแลกกับการเดินทางไปยังดินแดนอื่นๆ ซึ่งในกรณีนี้อาจกล่าวได้ว่านอกเหนือจากปัจจัยเรื่อง “ความเชื่อ” อันเป็นปัจจัยที่เป็น “นามธรรม” แล้ว ยังมีปัจจัยที่เป็น “รูปธรรม” อีกหลายประการทั้งภายในและนอกแผ่นดินจีนที่ทำให้คนจีนจำนวนมากจำเป็นต้องละวางหรือละทิ้ง ความเชื่อ ความศรัทธาดั้งเดิมในเรื่องของความกตัญญูต่อแผ่นดินเกิด เช่น ปัจจัยเรื่อง ความยากไร้ แร่นแค้นและความหิวโหยอันเนื่องมาจากจำนวนประชากรจีนที่มากขึ้นเกินกว่าทรัพยากรต่างๆ ในดินแดนจีนจะรองรับได้เพียงพอ (วิยะดา ทองมิตร, 2527: 15) รวมถึงนโยบายของราชสำนักจีนในบางยุคที่ส่งเสริมให้คนจีนเดินทางออกไป “สำรวจ” และ “แสวงหา” ดินแดนใหม่ๆ และผลประโยชน์จากการค้าทางทะเล เช่น ในสมัยของจักรพรรดิหย่งเล่อ (Yong le) แห่งราชวงศ์หมิงในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 15 ซึ่งส่งกองเรือสำเภขนาดใหญ่ภายใต้การควบคุมของนายพลเจิ้งเหอ (Zheng He) ออกไปสำรวจพื้นที่ส่วนต่างๆ ของโลก (เกวิน เมนชีส์, 2550: 40-63) นอกจากนี้ ปัจจัยภายนอกบางประการก็มีผลต่อการดึงดูดชาวจีนให้อพยพออกไปยังดินแดนต่างๆ อาทิ การที่อาณาจักรหรือดินแดนอันห่างไกลมีความต้องการราชใช้แรงงานและความสามารถเฉพาะด้านของชาวจีน เช่น การที่ราชสำนักอยุธยาต้องการแรงงานจีนในการทำงานต่างๆ โดยเฉพาะการเป็นกะลาสีในกองเรือ

ลำค้าขายของราชสำนักอยุธยา² และราชสำนักสยามหรือรัฐบาลของไทยในยุคต่อมาก็นิยมใช้แรงงาน “กุลิจิน” ในงานก่อสร้างต่างๆ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าคนจีนส่วนใหญ่ที่อพยพเข้ามายังพื้นที่ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยในปัจจุบันและดินแดนข้างเคียงนั้นมักเป็นคนจีนที่มีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในเขตหัวเมืองทางใต้ของจีน โดยเฉพาะกลุ่มหัวเมืองชายฝั่งทะเลทางใต้และทางตะวันออกเฉียงใต้ของจีน เช่น กวางตุ้ง (Guandong/ Kwantung) ไหหลำ (Hainan) เอ๋หมิงหรือเซี่ยเหมิน (Amoy/Xiamen) เป็นต้น การที่คนจีนในหัวเมืองภาคใต้อพยพไปยังดินแดนอื่นๆมากกว่าเมืองที่ติดกับกลุ่มคนจีนในเขตหัวเมืองทางตอนเหนืออันมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาหลายพันปีที่จีนปกครองภายใต้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ชาวจีนทั้งหมดจะเรียกตนเองว่าเป็น “ชาวฮั่น” แต่ในบรรดา “ชาวฮั่น” ด้วยกันนั้น ชาวจีนทางตอนใต้ของอาณาจักรจีนนับเป็น “ชาวฮั่น” ซึ่งชาวจีนกลุ่มอื่นๆมองว่าเป็น “ชาวฮั่น” ที่อาศัยอยู่ในเขตห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐและความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปวิทยาการทั้งในยุคที่ราชสำนักจีนมีศูนย์กลางอยู่ที่ นครฉางอัน (Chang'an) หรือ ซีอาน (Xian) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ตอนกลางของจีนหรือที่ปักกิ่ง (Beijing) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ทางเหนือก็ตาม การไม่ได้รับการยอมรับจากชาวจีนในพื้นที่อื่นๆรวมถึงปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการดำรงชีวิต เช่น ภัยธรรมชาติ ความผันผวนทางการเมืองและการกดขี่ของผู้ปกครอง เป็นต้น จึงทำให้ชาวจีนทางตอนใต้ซึ่งมีถิ่นฐานบ้านเรือนติดกับท้องทะเลและมีความเชี่ยวชาญด้านการเดินเรือกลายเป็นกลุ่มชาวจีนที่อพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานยังดินแดนต่างๆมากกว่าชาวจีนกลุ่มอื่นๆ

ถึงแม้ว่าคนจีนที่อพยพเข้ามาในไทยเป็นคนจีนทางตอนใต้ของอาณาจักรจีนเช่นเดียวกัน แต่ด้วยความกว้างใหญ่ของแผ่นดินจีนก็ทำให้คนจีนทางตอนใต้มีความแตกต่างกันหลายประการ เช่น ภาษาพูด วัฒนธรรม ประเพณีปลีกย่อยต่างๆ ดังนั้นเมื่อคนจีนเหล่านี้อพยพเข้ามาในไทยจึงมักตั้งชุมชนขึ้นตามกลุ่มภาษาพูดของตนและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างใกล้ชิด ซึ่งปัจจุบันอาจแบ่งกลุ่มชาวจีนในไทยออกตามกลุ่มภาษาถิ่นของชาวจีนได้ 5 กลุ่ม คือ จีนฮกเกี้ยน จีนแต้จิ๋ว จีนกวางตุ้ง จีนแคะและจีนไหหลำ (แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, 2550: 10) ซึ่งแต่ละกลุ่มก็มีลักษณะเฉพาะที่พอสังเกตได้ดังนี้

² ราชสำนักอยุธยาต้องการลูกเรือจีนมาประจำการในเรือสินค้าของตน เพราะลูกเรือจีนมีความเชี่ยวชาญด้านการเดินทะเลมากกว่าลูกเรือชาวสยาม และมีประโยชน์ในการนำเรือสินค้าอยุธยาเข้าไปค้าขายในบางดินแดนที่ต้อนรับเฉพาะลูกเรือจีน เช่น เมื่อรัฐบาลโชกุนของญี่ปุ่นประกาศนโยบาย “อยู่อย่างโดดเดี่ยว” หรือ “ซาโกกุ” (SAKOKU) ในปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) ซึ่งไม่อนุญาตให้เรือสินค้าของทุกชาติเข้ามาติดต่อค้าขายกับญี่ปุ่นแต่ยกเว้นให้เพียงเรือสินค้าของจีนและฮอลันดา ทำให้อยุธยาเลือกใช้ลูกเรือชาวจีนมานำเรือสินค้าอยุธยาเข้าไปค้าขายในญี่ปุ่น อย่างไรก็ตามต่อมาฮอลันดาซึ่งเสียผลประโยชน์ทางการค้ากับญี่ปุ่นก็กดดันอยุธยาจนกระทั่งอยุธยาต้องยินยอมค้าขายกับญี่ปุ่นผ่านฮอลันดา

กลุ่มจีนแต้จิ๋ว ชาวจีนแต้จิ๋วเป็นกลุ่มชาวจีนที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคมไทย มีภูมิลำเนาเดิมอยู่บริเวณปากน้ำหรือลุ่มแม่น้ำหน้ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลกวางตุ้ง ชาวจีนแต้จิ๋วส่วนใหญ่เดินทางออกจากเมืองจีนผ่านทางเรือจากเมืองเถ่งไฮ้และท่าเรือเมืองซัวเถา นิยมใช้เส้นทางเดินเรือเข้าสู่ไทยทางอ่าวไทยฝั่งตะวันออกจึงมักตั้งถิ่นฐานในจังหวัดชายทะเลตะวันออกของไทย ตลอดจนกรุงเทพฯ รวมทั้งจังหวัดในภาคกลาง แต่ก็มีชาวจีนแต้จิ๋วจำนวนไม่น้อยที่เดินทางไปตั้งชุมชนในภูมิภาคอื่นๆของไทย จากการที่ชาวจีนแต้จิ๋วเป็นชาวจีนที่มีจำนวนมากที่สุดเมื่อเทียบกับชาวจีนกลุ่มอื่นๆในไทยทำให้ภาษาจีนแต้จิ๋วจำนวนมากแพร่หลายเข้ามาในสังคมไทย ทั้งที่เป็นชื่อนบุคคล สถานที่ อาหาร ฯลฯ

กลุ่มจีนกวางตุ้ง ชาวจีนกวางตุ้งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่บริเวณตอนกลางของมณฑลกวางตุ้งไปจนถึงทางตะวันออกเฉียงเหนือของมณฑลกวางสีและเกาะฮ่องกง ซึ่งเป็นเมืองเอกหรือประตูด้านทิศใต้ที่สำคัญของจีนในการติดต่อกับต่างประเทศ โดยเฉพาะการเป็นศูนย์กลางการค้ากับเรือสำเภาจากดินแดนต่างๆ เช่น ไทย เวียดนาม มะละกา รวมถึงชาติในเอเชียและชาติตะวันตกมาตั้งแต่อดีต การติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกเช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้ชาวจีนกวางตุ้งจำนวนไม่น้อยอพยพออกไปแสวงโชคยังดินแดนอื่นๆ ชาวจีนกวางตุ้งเดินทางเข้ามาในไทยโดยอาศัยเส้นทางเดียวกับชาวจีนแต้จิ๋ว และเมื่อเข้าอาศัยในไทยแล้วก็มักประกอบอาชีพช่างเครื่องยนต์ พ่อครัว ฯลฯ

กลุ่มจีนฮกเกี้ยน ชาวจีนฮกเกี้ยนมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ในตอนใต้ของมณฑลฮกเกี้ยน เป็นกลุ่มคนที่มีความรู้สูง มักเป็นพ่อค้าและลูกเรือสำเภา ชาวจีนฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาในไทยนิยมตั้งรกรากในบริเวณภาคใต้ของไทย มีความนิยมและเชี่ยวชาญในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการทำเหมืองแร่ดิบบุก ชาวจีนกลุ่มนี้มักมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชาวจีนในปิ่นังและสิงคโปร์ แต่ไม่ค่อยใกล้ชิดผูกพันกับชาวจีนในกรุงเทพฯนัก

กลุ่มจีนไหหลำ ชาวจีนไหหลำในไทยส่วนใหญ่อพยพมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะไหหลำ ชาวจีนกลุ่มนี้มีเครือข่ายของทุนในกลุ่มภาษาเดียวกันน้อยกว่าชาวจีนกลุ่มอื่นๆ แต่เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของเกาะไหหลำตั้งอยู่ในเขตร้อนชื้น มีไข้ป่าชุกชุมเช่นเดียวกับชนบทไทย ชาวจีนไหหลำจึงมีภูมิด้านทานเชื้อมาเลเรียได้ดีกว่าชาวจีนกลุ่มอื่น ดังนั้นเมื่ออพยพเข้ามาในไทยแล้วชาวจีนไหหลำจึงนิยมไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณทุรกันดารหรือหัวเมืองเล็กๆที่มีการแข่งขันน้อยกว่า เช่น เขตอำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก เขตจังหวัดพิจิตร เพื่อประกอบอาชีพเกี่ยวกับช่างไม้หรือต่อเรือด้วยไม้ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวจีนไหหลำเชี่ยวชาญมาแต่เดิม

กลุ่มจีนแคะ ชาวจีนแคะมีภูมิลำเนากระจัดกระจายในหลายมณฑลของจีน ชาวจีนแคะที่อพยพมายังไทยสามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อยตามภูมิลำเนา คือ จากมณฑลฮกเกี้ยน มณฑลกวางตุ้ง เป็นต้น เป็นต้น ชาวจีนแคะในไทยมักประกอบอาชีพช่างทำเครื่องหนัง เช่น กระเป๋า รองเท้า เป็นต้น ชาวจีนแคะตั้งถิ่นฐานในเมืองใหญ่เช่นเดียวกับชาวจีนแต้จิ๋ว

จากเหตุผลที่กลุ่มชาวจีนมีความแตกต่างหลากหลายกันดังที่กล่าวไปข้างต้นจึงทำให้คนจีนนิยมอพยพและตั้งถิ่นฐานในชุมชนที่คนจีนกลุ่มเดียวกับตนไปอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากหรือมีบทบาทสำคัญอยู่ในดินแดนนั้นๆ ทั้งนี้เนื่องจากเป็นธรรมเนียมของคนจีนที่ชอบใช้คนชาติเดียวกันเป็นลูกมือ ยิ่งคนจีนที่ได้เป็นเจ้าภานายอากรก็มักจะจ้างคนจีนด้วยกันเป็นลูกจ้าง ถ้าหากไม่สามารถหาคนจีนที่อยู่ในเมืองไทยได้ก็จะชักชวนคนจีนด้วยกันจากเมืองจีนเข้ามาร่วมงาน ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คนจีนอพยพเข้ามาตั้งหลักฐานในเมืองไทยมากขึ้น (ชัย เรื่องศิลป์, 2522: 33) เพราะฉะนั้นยังมีชาวจีนกลุ่มใดเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในประเทศไทยมากก็ย่อมจะดึงชาวจีนในกลุ่มภาษานั้นให้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งมากขึ้นตามไปด้วย เช่น ในเขตภาคกลางของไทยซึ่งมีชาวจีนแต่จิ๋วอาศัยอยู่มากกว่าจีนกลุ่มอื่น ส่วนชาวจีนที่เข้ามาในภาคใต้นั้นมีอยู่หลายกลุ่ม โดยภาคใต้ฝั่งตะวันออกส่วนใหญ่เป็นชาวจีนไหหลำและแต้จิ๋ว ยกเว้นสงขลาซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนฮกเกี้ยน ส่วนภาคใต้ฝั่งตะวันตกมักเป็นชาวจีนฮกเกี้ยนและจีนแคะ จากมณฑลฟูเจี้ยนและกวางตุ้ง นอกจากนี้แล้วก็มีชาวจีนกลุ่มภาษาอื่นๆ อีกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยกระจัดกระจายอยู่ทั่วภาคใต้ของไทย อาทิ ชาวจีนฮกเกี้ยน จีนแต้จิ๋ว จีนกวางตุ้ง (ครุณี แก้วม่วงและคณะ, 2542:1681-1713) อย่างไรก็ตามเนื่องจากการที่ชาวจีนแต่ละกลุ่มมีปัญหาในเรื่องความแตกต่างและหลายในเรื่อง “ภาษาพูด” จึงทำให้ชาวจีนแต่ละกลุ่มอาจไม่สามารถสื่อสารกับชาวจีนกลุ่มอื่นด้วยภาษาพูด อย่างไรก็ตามชาวจีนทุกกลุ่มภาษาสามารถสื่อสารกันด้วยตัวอักษรผ่านระบบ “ภาษาเขียน” เพราะชาวจีนทุกกลุ่มภาษาพูดใช้ระบบตัวอักษรแบบเดียวกันทั่วโลก ซึ่งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของภาษาจีน (มิตรชัย กุลแสงเจริญ, 2548: 11-12)

จากการดำรงอยู่อันยาวนานของเรื่องราวจำนวนมากเกี่ยวกับชาวจีนในสังคมไทยนั้นทำให้มีการค้นคว้าเกี่ยวกับการอพยพของคนจีนเข้ามายังดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีบ่งชี้ว่าคนจีนเดินทางเข้ามายังดินแดนที่เป็นส่วนหนึ่งที่เป็นรัฐไทยในปัจจุบันและดินแดนข้างเคียงทั้งที่เป็นภาคพื้นทวีปและภาคพื้นสมุทรมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะหลักฐานจากภาพสลักหินดำที่ปราสาทขามในกัมพูชาซึ่งสร้างเสร็จก่อนทศวรรษแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 13 (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) ซึ่งปรากฏภาพกะลาสีเรือสำเภามีได้มีรูปร่างหน้าตาเป็นแบบชาวเขมร และกะลาสีผู้นั้นอาศัยอยู่ในเรือสำเภามีลักษณะแบบเดียวกับเรือสำเภาของสยามซึ่งช่างและลูกเรือชาวจีนนิยมสร้างใช้กันในเวลาต่อมา ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ทำให้เชื่อกันว่าคนจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตการค้าและเมืองท่าในอ่าวสยามก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 13 (จี. วิลเลียม สกินเนอร์, 2548: 1) นอกจากนี้ยังมีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่ามีเครื่องแก้ว และถ้วยชามของจีนหลงเหลืออยู่ตามแหล่งโบราณคดีในพื้นที่หัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคใต้ของประเทศไทยในปัจจุบัน เช่น ไชยานครศรีธรรมราช ฯลฯ ซึ่งพื้นที่เหล่านี้เป็นที่ตั้งของชุมชนโบราณ ซึ่งมีการค้นพบร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการเข้ามาของชาวจีนรวมถึงศิลปวัฒนธรรมหลายประการของชาวจีน เช่น การขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านท่าเรือ ซึ่งตั้งอยู่บนเขตสันทรายเก่าเมือง

นครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช และค้นพบถ้วยชาม หม้อเคลือบของราชวงศ์ถังมีอายุในราว พ.ศ. 1161 – 1450 (ค.ศ. 618 - 907) รวมถึงเหยือกน้ำและไหในสมัยราชวงศ์ ช่ง/ซ้อง อายุในราวพุทธศตวรรษ 15 -18 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 9 – 12) เป็นต้น (ปริชา นุ่นสุข, 2540: 349 – 351) นอกจากนี้ยังมีการค้นพบบันทึกของ หลวงจิ้นอิจิง (Yijing/I Ching) พระสงฆ์ในสมัยราชวงศ์ถังซึ่งเดินทางจากกวางตุ้งไปแสวงบุญยังชมพูทวีปในปี พ.ศ.1421 (ค.ศ. 878) และแวะพักหลบมรสุม ณ หัวเมืองชายทะเลในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยที่หลวงจิ้นอิจิงได้บันทึกเรื่องราวของสภาพความเป็นไปของดินแดนดังกล่าวไว้ซึ่งต่อมานักวิชาการหลายกลุ่มพยายามใช้บันทึกของหลวงจิ้นอิจิงเพื่ออธิบายถึงความสำคัญของหัวเมืองชายฝั่งทะเลภาคใต้ของไทย และบางกลุ่มก็นำมาอ้างว่าดินแดนภาคใต้เป็นส่วนหนึ่งหรืออาจเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรศรีวิชัย (ปริชา นุ่นสุข, , 2551: 414)

ประวัติศาสตร์รัฐชาติของไทยยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่าง “ผู้คน” “สังคม” และ “รัฐไทย” กับ “ผู้คน” และ “รัฐจีน” เช่น การที่อาณาจักรสุโขทัยมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรจีนในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช โดยจักรพรรดิคุบไลข่านแห่งราชวงศ์หยวนหรือราชวงศ์มองโกลซึ่งแผ่แสนยานุภาพไปทั่วทั้งเอเชียได้ส่งพระราชสาสน์มายังสุโขทัยในปี พ.ศ.1825 (ค.ศ. 1282) เพื่อประกาศถึงพระราชอำนาจของพระองค์และแสนยานุภาพของราชวงศ์หยวน แต่การเดินทางของคณะทูตไม่ประสบความสำเร็จ จนราชสำนักหยวนต้องส่งคณะทูตมาอีกครั้งใน พ.ศ.1837 (ค.ศ. 1294) ซึ่งในครั้งนี้มีพระราชโองการเชิญพ่อขุนรามคำแหงหรือตัวแทนให้เสด็จไปเยือนราชสำนักจีน (สืบแสง พรหมบุญ, 2525: 37) พ่อขุนรามคำแหงจึงทรงแต่งราชทูตนำพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการตอบกลับไปที่เพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับราชสำนักจีน เรื่องราวเหล่านี้ชี้ชวนให้นักวิชาการบางส่วนตีความว่าพ่อขุนรามคำแหงเคยเสด็จไปเยือนจีน แต่จนกระทั่งในปัจจุบันก็ยังไม่มียุทธศาสตร์จากเอกสารจีนที่ระบุว่าพ่อขุนรามคำแหงเคยเสด็จไปเมืองจีน (สุจิตต์ วงศ์เทศ, 2548:107) คงมีเพียงแต่หลักฐานที่แสดงให้เห็นเรื่องราวของคณะทูตสุโขทัยที่เดินทางไปจีนและรายการสิ่งของเครื่องราชบรรณาการจากสุโขทัยที่ส่งไปถวายแก่ราชสำนักจีน และร่องรอยที่สุโขทัยรับความรู้และรูปแบบศิลปะการทำเครื่องถ้วยชามสังคโลกมาจากที่นั่น แต่อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาราชสำนักไทย – จีนก็มีการส่งทูตเดินทางติดต่อระหว่างอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะต่อมาในสมัยอยุธยาซึ่งชนชั้นนำของอยุธยาได้รับผลประโยชน์จากการค้าในระบบบรรณาการก็มีการจัดส่งคณะทูตและกองเรือในระบบบรรณาการไปเยือนราชสำนักจีนนับร้อยครั้ง (สืบแสง พรหมบุญ, 2525: 60)

ต่อมาในสมัยอยุธยาก็มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในขอบเขตของรัฐไทยเป็นจำนวนมาก ในขณะเดียวกันราชสำนักอยุธยาก็มีความสัมพันธ์อันดีกับราชสำนักจีนมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอู่ทองซึ่งทรงส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักของราชวงศ์หมิงเมื่อปี พ.ศ. 1911 (ค.ศ. 1368) และต่อมาในปี พ.ศ.1913 (ค.ศ.1370) ทูตจีนที่มีชื่อว่า อู่ ซ่ง จง(Lu Sung Jung) ก็เดินทางมาอยุธยา หลังจากนั้นอยุธยาและจีนได้ส่งคณะทูตติดต่อกันจนกระทั่งสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1

(พ่อจ๋ว) ส่งเจ้านครินทร์พระโอรสไปเยือนราชสำนักจีน การเดินทางไปเยือนราชสำนักจีนครั้งนั้น ทำให้จีนและอยุธยาก้าวเข้าสู่ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการอย่างเป็นทางการซึ่งทำให้อยุธยากับจีนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาตามลำดับดังเห็นได้จากเรือสินค้าอยุธยาที่เดินทางไปค้าขายยังแผ่นดินจีนเป็นจำนวนมาก

นับตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 22 (คริสต์ศตวรรษที่ 17) เป็นต้นมาอยุธยา มีบทบาทสำคัญในฐานะตัวกลางในการขนถ่ายสินค้าระหว่างตะวันตกกับตะวันออก และได้รับการยอมรับว่าเป็นศูนย์กลางการค้าแห่งโลกตะวันออก เป็นชุมทางอันจำเป็นที่สุดในการหมุนเวียนสินค้าระหว่างยุโรปกับจีนและญี่ปุ่น (สารสิน วีระผล, 2548: 9) ก็ยิ่งทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอยุธยามากขึ้น การที่มีชาวจีนอยู่ในระบบเศรษฐกิจและสังคมของอยุธยามากขึ้นราชสำนักอยุธยาจึงแต่งตั้งให้ชาวจีนซึ่งมีความชำนาญในเรื่องการค้าขายและการติดต่อกับต่างประเทศจึงมีโอกาสรับราชการเป็นขุนนางในราชสำนัก โดยเฉพาะในหน่วยงานด้านพระคลังคลังสินค้า และ“กรมท่าซ้าย” ซึ่งมีหน้าที่ดูแลการค้าขายของอยุธยากับดินแดนที่ตั้งอยู่ตาม “ฝั่งทะเลด้านซ้าย” ของอยุธยา³ ซึ่งได้แก่ทะเลอ่าวไทยและมหาสมุทรแปซิฟิกอันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรและเมืองท่าสำคัญ เช่น จีน ญี่ปุ่น และเมืองท่าต่างๆในเวียดนาม เป็นต้น นอกจากนี้เรือสำเภาอยุธยายังใช้ลูกเรือส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่มีความชำนาญในการเดินเรือ ซึ่งมีหลักฐานว่าราชสำนักอยุธยาได้กำหนดศักดินาให้ชาวจีนซึ่งเป็นลูกเรือสำเภาหลวงโดยเริ่มตั้งแต่ขุนจุนายสำเภาศักดินา 400 ลงมาถึงคนกวาดสำเภาจ่ายกับข้าวศักดินา 25 (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา 3 ดวง, 2529: 191) รวมถึงการใช้ภาษาจีนเรียกชื่อตำแหน่งในเรือสำเภา เช่น ได้กั้ง จุนจู้ เป็นต้น (กันทิมา วัฒนะประเสริฐ, 2535: 175, 179, 181)

ภาพที่ชาวจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอยุธยาเป็นจำนวนมากสะท้อนผ่านหลักฐานร่วมสมัยทั้งที่เป็นหลักฐานพื้นเมืองและหลักฐานจากภายนอก เช่น หลักฐานของฝ่ายไทย คือ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ซึ่งเป็นเอกสารของไทยสมัยปลายอยุธยาที่ระบุว่า บริเวณย่าน “ไนไก่” หรือ “นายกาย” เป็นตลาดใหญ่มีตึกกว้างร้านจีนตั้งตึกอยู่สองฟากถนนหลวง (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, 2534: 13) ขณะที่บาทหลวงเดอ ชัวซีย์ (Abbe De Choisy) ซึ่งเข้ามาในอยุธยาในปี พ.ศ. 2228 และ พ.ศ. 2229 (ค.ศ. 1685 และ 1686)ระบุว่าถนนย่านคนจีนเป็นถนนหนึ่งในสองสายที่งามที่สุดในอยุธยา (เดอ ชัวซีย์, 2526: 383) ขณะที่นายแพทย์ เองเกลแบร์ตแคมพ์เฟอร์ (Engelbert Kampher) นายแพทย์ชาวปรัสเซียประจำบริษัทอินเดียตะวันออกของ

³ การกำหนดทิศทาง “ฝั่งซ้าย” หรือ “ฝั่งขวา” นี้อาจขัดกับหลักทางภูมิศาสตร์ในปัจจุบัน ซึ่งทะเลฝั่งซ้ายของอยุธยาคือมหาสมุทรอินเดีย แต่การกำหนดในสมัยอยุธยานั้นกำหนดจากมุมมองของ “อยุธยา” ที่ “มองออกไป” จากอยุธยาตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาที่ไหลออกสู่ทะเลอ่าวไทย จึงทำให้ต่างจากมุมมองตามแผนที่ในปัจจุบัน

ฮอลันดา (VOC) ซึ่งได้แวะเข้ามาที่พระนครศรีอยุธยาเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 (ค.ศ.1690/ พ.ศ. 2233) บรรยายถึงอาคารบ้านเรือนของชาวต่างชาติที่ตั้งอยู่บริเวณถนนที่สำคัญ 2 สายของพระนครศรีอยุธยาว่า

“...ถนนสายกลางซึ่งแล่นเหนือขึ้นไปยังพระราชวังนั้นมีผู้คนอยู่คับคั่งที่สุด แน่นขนัดไปด้วยร้านค้าร้านช่างศิลป์และหัตถกรรมต่างๆ... มีบ้านคนจีน อินดูสถานและมัวร์อยู่กว่าร้อยหลัง...”

(เอนเจลแบร์ต เคมพ์เฟอร์, 2508: 47)

ภาพสะท้อนข้างต้นอาจทำให้กล่าวได้ว่าชุมชนชาวจีน คือ ชุมชนชาวต่างชาติที่สำคัญในอยุธยาโดยชาวจีนตั้งชุมชนกระจายอยู่ทั้งในและนอกเกาะเมือง ซึ่งต่างจากชุมชนชาวต่างชาติอื่นๆที่ต้องอาศัยอยู่นอกเกาะเมืองอยุธยาเท่านั้น โดยในเขตเกาะเมืองพระนครนั้นมีชุมชนหรือเป็นย่านคนจีนที่ใหญ่ที่สุดอยู่ที่ย่านนายเก่าหรือในไก่ เพราะเป็นแหล่งรวมสรรพเครื่องใช้ อาหาร ผลไม้จากเมืองจีน ซึ่งในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเรียกว่า “ตลาดใหญ่ท้ายพระนคร” เอกสารฉบับเดียวกันนี้ได้อธิบายต่อไปอีกว่า แถบย่านในไก่นี้มีตึกกว้านร้านจีนทั้งสองฟากถนนหลวง ส่วนบริเวณนอกพระนครนั้นชาวจีนตั้งชุมชนอยู่ที่บ้านเขาหลวง บ้านปากข้าวสาร บ้านในคลองสวนพลู บริเวณท้ายปากคลองวัดสุวรรณดารารามจนถึงหน้าพระราชวังหลังและบริเวณท้ายวัดเจ้าพระนางเชิงเรื่อยไปจนท้ายวัดพุทไธยสวรรค์จนถึงหน้าวัดไชยวัฒนาราม ซึ่งบริเวณที่ชาวจีนตั้งชุมชนนี้เป็นแหล่งการค้าสำคัญและอยู่ใกล้เคียงกับท้ายคู ซึ่งเป็นสถานที่จอดเรือสำเภา เรือกำปั่นของพ่อค้านานาชาติ (คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง, 2534: 4, 5, 13)

ต่อมาในสมัยธนบุรี ชาวจีนได้รับการยอมรับจากสังคมไทยมากขึ้นอันเนื่องมาจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีเชื้อสายจีนแต่จิว โดยที่พระองค์มีสายสกุล “แซ่เต้” ซึ่งออกเสียงในภาษาจีนกลางว่า “แซ่เจิ้ง” (วิณา โรจนธรา, 2540: 86) ทั้งนี้มีหลักฐานที่ระบุว่าบรรพชนของพระองค์มีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองเจิงห่าย (เท่งไฮ้) อันเป็นที่ที่ชาวจีนแต่จิวอพยพมาสู่สยามเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในยุครอยต่อระหว่างช่วงเวลาของการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ถึงช่วงการครองราชย์ของพระเจ้าตากสิน (สุภาวศ์ จันทวนิชและคณะ, 2534: 7) ซึ่งในรัชสมัยของพระองค์ชาวจีนเหล่านี้เข้ามามีบทบาทสำคัญทั้งทางด้านราชการและการค้าเป็นจำนวนมาก ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวจีนแต่จิวได้รับการเรียกขานว่าเป็น “จีนหลวง”

นอกจากนี้ราชสำนักสยามในสมัยธนบุรียังมีนโยบายฟื้นฟูความสัมพันธ์ระบบบรรณาการกับราชสำนักจีน โดยได้พยายามส่งพระราชสาส์นและราชทูตไปเยือนราชสำนักจีนหลายครั้ง แต่ในในระยะแรกราชสำนักจีนปฏิเสธสถานะของพระเจ้าตากสิน เนื่องจากราชสำนักจีนมองว่าพระเจ้า

ตากสินเป็นชาวจีนซึ่งเป็นข้าราชการของจักรพรรดิจีนจึงไม่ควรสถาปนาตนขึ้นมาเป็นกษัตริย์ และส่งพระราชสาสน์มายังจักรพรรดิจีน และขณะเดียวกันก็ยังกังขาถึงที่มาของพระราชอำนาจของพระเจ้าตากสินว่าอาจมาจากการแย่งชิงอำนาจมาจากเชื้อพระวงศ์ของอยุธยา ดังนั้นพระเจ้าตากสินจึงต้องส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังราชสำนักจีนหลายครั้งเพื่อยืนยันถึงสิทธิและความชอบธรรมในราชบัลลังก์ของพระองค์ ซึ่งในที่สุดราชสำนักจีนก็ยอมรับสถานะของพระเจ้าตากสินในช่วงปลายรัชกาลของพระองค์

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงปราบดาภิเษกขึ้นมาครองราชย์ แต่พระองค์ก็ยังทรงสืบสานสายสัมพันธ์กับราชสำนักจีนโดยยังคงใช้แซ่ “แต้” เป็นส่วนหนึ่งของพระนามของพระองค์ โดยมีหลักฐานจีนที่ระบุว่าพระองค์ส่งพระราชสาสน์ไปราชสำนักจีนและแนะนำพระองค์ว่าเป็น “พระราชโอรส” ของพระเจ้าตากสิน ซึ่งต่อมามีสนธิฐานกันว่าผู้แปลพระราชสาสน์อาจแปลความผิดจากคำว่า “บุตรเขย” เป็น “โอรส” อย่างไรก็ดีตามพระองค์ก็ทรงมีเชื้อสายชาวจีนดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงกล่าวไว้ว่าพระราชบิดาของรัชกาลที่ 1 ได้สมรสกับธิดาสาวสวยของครอบครัวจีนที่มั่งคั่งที่สุดในย่านจีนหรือภายในเขตกำแพงเมืองและอยู่ทางมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ของอยุธยาทั้งนี้ในเวลาต่อมาพระมหากษัตริย์พระองค์ต่อมาของราชวงศ์จักรีก็ยังคงใช้แซ่แต้เป็นส่วนหนึ่งของพระนามที่ตราลงในพระราชสาสน์ที่ส่งไปยังราชสำนักจีนจนกระทั่งทั้งสองอาณาจักรสิ้นสุดความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งคณะทูตบรรณาการไปเยือนราชสำนักจีนเป็นครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ. 2396 (ค.ศ. 1853) (จิ. วิลเลียม สกินเนอร์, 2548: 18 - 22)

ร่องรอยของชาวจีนในชุมชนโบราณลุ่มทะเลสาบสงขลา

“ลุ่มทะเลสาบสงขลา” เป็นที่ราบลุ่มขนาดใหญ่สำคัญในพื้นที่ภาคใต้ของไทย โดยตั้งอยู่ในภาคใต้ตอนกลางก่อนมาชายฝั่งทะเลตะวันออก มีพิกัดทางภูมิศาสตร์ ระหว่างลองจิจูด 100 องศา 4 ลิปดาตะวันออก กับละติจูด 7 องศา 5 ลิปดาเหนือ ปากทะเลสาบติดต่อกับอ่าวไทยในเขตอำเภอเมืองและอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีระดับน้ำลึกประมาณ 1-2 เมตร ลักษณะตอนกลางเป็นที่ลุ่มต่ำคล้ายท้องกระทะ มีลำคลองหลายสายที่ไหลลงสู่ทะเลสาบแห่งนี้ ทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ประมาณ 1,042.6 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 650,375 ไร่ แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ “ทะเลสาบตอนล่าง” เป็นพื้นที่น้ำเค็มและน้ำกร่อยเพราะมีเขตติดกับทะเลหลวง “ทะเลสาบตอนบน” เป็นพื้นที่น้ำจืดตั้งแต่เขต อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุงมาถึงช่องแคบปากกรอ และ “ทะเลน้อย” ซึ่งเป็นทะเลสาบตอนในซึ่งแบ่งแยกออกจากทะเลสาบสงขลาแต่มีลำคลองที่เชื่อมทะเลสาบทั้ง 2 ส่วนเข้าด้วยกัน (ไพโรจน์ สิริตาภรณ์และอังสุณีย์ ชุณหปราบ, 2542:3057) พื้นที่บริเวณลุ่มทะเลสาบแห่งนี้เป็นที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาอย่างยาวนานตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์

พื้นที่รายรอบทะเลสาบสงขลาเป็นที่ราบลุ่มที่อุดมสมบูรณ์และมีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน ทั้งยังมีเส้นทางทางทะเลที่สามารถติดต่อค้าขายกับดินแดนต่างๆ ได้โดยสะดวกจึงทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีร่องรอยการตั้งบ้านเรือนของผู้คนและมีการก่อตั้งชุมชนขนาดใหญ่ในพื้นที่แถบนี้มาอย่างยาวนาน กระทั่งในปัจจุบันก็ยังคงมีชุมชนขนาดใหญ่ตั้งกระจายอยู่ในเขตพื้นที่ต่างๆ ของลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนในเขตอำเภอเมือง อำเภอหาดใหญ่ อำเภอกวนเนียง อำเภอบางกล่ำ อำเภอสทิงพระ อำเภอกระเสถียนธุ์ และอำเภอระโนดของจังหวัดสงขลา ชุมชนในเขตอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอควนขนุน อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้วและอำเภอปากพะยูนของจังหวัดพัทลุงและชุมชนในเขตอำเภอชะอวดและอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น และเนื่องจากพื้นที่เหล่านี้เป็นชุมชนที่ตั้งขึ้นในพื้นที่ราบลุ่มอันอุดมสมบูรณ์รอบๆ ทะเลสาบสงขลา จึงมักจะถูกรวบรวมกันว่าเป็นพื้นที่ “ลุ่มทะเลสาบสงขลา”

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาเป็นที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่มาอย่างน้อยที่สุดตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 6) โดยชุมชนที่เก่าที่สุดตั้งอยู่ในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ (ยงยุทธ ชูแว่น, 2529:12) (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546: 282-288) ต่อมาในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 19 (คริสต์ศตวรรษที่ 13) ชุมชนแถบนี้ก็เคลื่อนย้ายศูนย์กลางความเจริญเมืองสทิงพระ ไปสู่ “เมืองพะโคะ” หรือ “เมืองพัทลุงที่พะโคะ” ที่ตั้งอยู่บริเวณวัดพะโคะ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน (ผาสุข อินทรารุท, 2535:118) ต่อมาเมื่อกลุ่มโจรสลัดจากสุมาตราเข้ามาคุกคามบ่อยครั้งจึงทำให้มีการโยกย้ายเมืองศูนย์กลางของเมืองสทิงพระจากชายทะเลไปยังบริเวณวัดพะโคะที่อยู่ห่างจากชายทะเลมากขึ้น และตั้งอยู่บนที่สูงซึ่งสามารถป้องกันตนเองได้ดีกว่าเมืองสทิงพระเดิม (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2528:55 - 56) และในระหว่างที่เมืองสทิงพระเผชิญหน้ากับปัญหาดังกล่าวก็มีชุมชนอีกแห่งหนึ่งในลุ่มทะเลสาบสงขลาค่อยๆ เติบโตขึ้น คือ เมืองพัทลุงที่บางแก้ว ในเขตอำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุงในปัจจุบัน ซึ่งเมืองพัทลุงที่บางแก้วนี้น่าจะก่อตั้งขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 – 20 (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 13-14) เป็นต้นมา โดยสันนิษฐานกันว่าเมืองพัทลุงที่บางแก้วขยายตัวขึ้นเนื่องจากการอพยพเข้ามาของผู้คนซึ่งหวาดกลัวการรุกรานของกลุ่มโจรสลัด (สกรรจ์ จันทรรัตน์ และสงบ ส่องเมือง, 2532:28) และเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการค้าขายทั้งกับดินแดนห่างไกลที่ต้องเดินทางทางทะเลและชุมชนตอนในของพื้นที่ทวีป (ยงยุทธ ชูแว่น, 2529:22-23)

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและข้อได้เปรียบในการเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการค้านานาชาติทำให้ชุมชนโบราณต่างๆ ข้างต้นมีโอกาสดึงดูดการอพยพเข้ามาของผู้คนจำนวนมาก ซึ่งหนึ่งในกลุ่มผู้คนที่อพยพเข้ามา คือ “ชาวจีน” ซึ่งในเวลาต่อมาก็ค่อยๆ แทรกตัวขึ้นมา มีบทบาททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในดินแดนแถบนี้อย่างต่อเนื่อง ดังมีหลักฐานจำนวนมากที่แสดงถึงการเข้ามาของชาวจีนในพื้นที่ดังกล่าว เช่น การขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่ดังกล่าวซึ่งค้นพบภาชนะเครื่องถ้วยชามแบบจีนหลายรูปแบบและหลายยุคสมัย อาทิ การค้นพบรูปเจ้าแม่กวนอิม ซึ่งมีรูปแบบศิลปะในสมัยราชวงศ์ถัง คือ ราว พ.ศ. 1161 – 1750 (ค.ศ. 618-1207)

ในพื้นที่อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา (ณัฐภัทร จันทวิช, 2542: 209) นอกจากนี้ยังพบไหเครื่องเคลือบสีเขียวมะกอกสมัยราชวงศ์ถังในทะเลสาบสงขลา (สันติ เล็กสุขุม, 2550:11) รวมถึงการค้นพบกระเจี๊วเงินสำริดหรือคัน้องสำหรับชนชั้นสูงซึ่งผลิตในยุคราชวงศ์ซ่ง (ค.ศ. 960-1280/พ.ศ. 1503 - 1823) ที่บริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา (ณัฐภัทร จันทวิช และพนารัตน์ ธรรมสุนทร, 2549: 1021-1027) ส่วนบริเวณชุมชนพัทลุงที่บางแก้วก็พบซากเครื่องปั้นดินเผาในยุคราชวงศ์หมิงเป็นจำนวนมาก (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2519:76) ร่องรอยทางโบราณคดีเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการเดินทางของชาวจีนเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมกับผู้คนในพื้นที่แถบนี้ ขณะเดียวกันก็เป็นไปได้ว่าชาวจีนบางส่วนที่เดินทางเข้ามาค้าขายในดินแดนแห่งนี้ได้ก่อตั้งคลังสินค้าและตั้งรกรากอย่างถาวรต่อมา

ชุมชนชาวจีนในเมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดงและแหลมสน

ชุมชนต่อมาของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ก่อร่างขึ้นเป็นเมืองขนาดใหญ่ คือ “เมืองสงขลาหัวเขาแดง” ซึ่งปรากฏร่องรอยการก่อตั้งชุมชนขนาดใหญ่เมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 (ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16) หรือราวรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โดยก่อตั้งขึ้นในพื้นที่ “หัวเขาแดง” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน

เมืองสงขลาหัวเขาแดงมีความสำคัญขึ้นเนื่องจากอยู่ในเครือข่ายการค้าทางทะเลที่มีความรุ่งเรืองในขณะนั้น ทั้งนี้เมืองสงขลาหัวเขาแดงอยู่ภายใต้การปกครองของตระกูลเจ้าเมืองมุสลิมโดยมีหลักฐานว่าเจ้าเมืองสงขลาคนแรก คือ คาโต๊ะ โมกอลล์ ซึ่งยังคงไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าบุคคลผู้นี้มีเชื้อชาติใด โดยกลุ่มทายาทของคาโต๊ะ โมกอลล์สันนิษฐานว่า คาโต๊ะ โมกอลล์มีเชื้อสายเปอร์เซีย นับถือศาสนาอิสลาม มีถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่ที่เมืองสาเลห์ (Saleh) (สุภัทร สุคนธาภิรมย์ ณ พัทลุง, 2531: 62) ขณะที่นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ภาคใต้เสนอว่าคาโต๊ะ โมกอลล์ อาจมีประสบการณ์จากการเป็นผู้นำกองเรือสลัดขวาหรือมลายูจึงสามารถใช้อำนาจ ความรู้และประสบการณ์เรื่องการรบและเส้นทางการค้าทางทะเลมาเป็นฐานในการเข้ายึดอำนาจและปกครองชุมชนท่าเรือนานาชาติเช่นสงขลาได้ (สกรรจ์ จันทรัตน์และสงบสงเมือง, 2535:30) แต่ไม่ว่าจะเป็นชนเชื้อชาติใดก็ตามคาโต๊ะ โมกอลล์มีบทบาทสำคัญในการสร้างให้เมืองสงขลาเป็นเมืองท่าสำคัญซึ่งเป็นที่รู้จักของบรรดาพ่อค้านักเดินเรือและนักแสวงโชคจากต่างถิ่นเป็นอย่างดี

คาโต๊ะ โมกอลล์และทายาทรุ่นต่อมามีแนวทางพัฒนาเมืองสงขลาในหลายรูปแบบ เช่น ในระยะแรกก็สร้างความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการกับอาณาจักรที่มีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะการผูกสัมพันธ์กับเมืองนครศรีธรรมราชและกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ. 2156 (ค.ศ. 1613) คาโต๊ะ โมกอลล์ ได้รับการแต่งตั้งเป็น “ข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม” สามารถติดต่อค้าขายกับพ่อค้าต่างชาติได้โดยตรงไม่ต้องผ่านเมืองนครศรีธรรมราช (ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, 2512:176 – 177) นอกจากนี้บรรดาเจ้าเมืองสงขลา ยังสนับสนุนการค้าเสรีซึ่งทำให้พ่อค้าต่างถิ่นสามารถเข้ามาทำการ

ค้าขายในเมืองสงขลาได้โดยไม่ต้องเสียภาษีอากร เพียงแต่เสียของกำนัลให้แก่เจ้าเมืองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังที่พ่อค้าในสังกัดบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เข้ามาค้าขายในดินแดนแถบนี้ในเวลาดังกล่าวบรรยายไว้ว่า

“...เราเห็นว่าจะไม่เป็นการผิดพลาดหากคิดสร้างคลังสินค้าขนาดใหญ่ขึ้นที่สงขลาซึ่งอยู่ไปทางเหนือของปัตตานีเป็นระยะทางประมาณ 24 ลีก อยู่ภายใต้การปกครองของดาโต๊ะ โมกอลล์ ข้าหลวงของพระเจ้ากรุงสยาม ข้าพเจ้าคิดว่าเราอาจใช้สงขลาเป็นที่สำหรับตระเวนหาสินค้าจากบริเวณใกล้เคียงเพื่อจัดส่งให้ห้างของเราที่กรุงสยาม โคชินไชนา บอร์เนียวและห้างของเราบางส่วนที่ประเทศญี่ปุ่นได้เป็นอย่างดี ซึ่งท่านจะต้องคอยหมั่นติดตามฟังคำแนะนำที่จะได้รับจากที่ต่าง ๆ นั้นด้วย แล้วก็รวบรวมสินค้าจากแหล่งต่าง ๆ ดังกล่าวส่งไปยังบันตัมและจาร์การ์ตา เชื่อว่าต่อไปคงจะมีความจำเป็นที่จะต้องตั้งแหล่งพักสินค้าขึ้นที่นี่...นอกจากนี้การตั้งคลังพักสินค้าขึ้นที่นี้ยังจะช่วยให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับห้างที่สงขลาอีกด้วย เพราะที่นั้นไม่เรียกเก็บอากรขนอนเลย เพียงแต่ยอมเสียของกำนัลให้แก่ดาโต๊ะ โมกอลล์ เพียงเล็กน้อยก็อาจนำสินค้าผ่านไปได้...”

(ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, 2512: 177)

นโยบายการค้าเสรีของดาโต๊ะ โมกอลล์ ประกอบกับสภาพการค้าระหว่างบรรดาพ่อค้านานาชาติในท้องทะเลแถบนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวมีผลสำคัญในการพัฒนาให้เมืองสงขลาหัวเขาแดงเป็นหนึ่งในเครือข่ายการค้าทางทะเลที่สำคัญ และที่น่าสนใจก็คือมีร่องรอยของความสัมพันธ์ระหว่างชาวจีนกับชุมชนเมืองสงขลา ดังปรากฏในบันทึกของบาทหลวงเดอ ชัวซีซ นักบวชฝรั่งเศสว่า

“...เมืองสงขลา...เป็นทำเลที่เหมาะสมดีมาก และมีภูมิพื้นที่ประเทศก็เป็นท่ากำบังข้าศึกอยู่ในตัวแล้ว ถ้าจะทำท่าเรืออย่างดีที่เมืองนี้ก็ทำได้ง่ายโดยไม่ต้องลงทุนเท่าไรนัก เพราะเรือขนาดกลางก็เข้าออกได้อย่างสบาย และเมื่อเข้าไปจอดแล้วก็อยู่ในที่กำบังคลื่นลมทุกฤดู เว้นแต่ฤดูที่ลมพัดมาจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะจอดเรือในที่นี้ไม่ได้ แต่ก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะเมื่อถึงฤดูลมพัดมาจากทิศนี้แล้วเรือต่าง ๆ ก็จะถอยไปจอดที่เมืองนครศรีธรรมราชก็เป็นท่าเรือที่ดีพ้นอันตรายทุกอย่างด้วย...ถ้าจะว่าไปแล้วจะ

หาที่ใดสำหรับทำการค้าขายกับเมืองจิน เมืองญี่ปุ่น เมืองตังเกี๋ยและเมืองไทร
ที่จะเหมาะสมยิ่งกว่าเมืองสงขลาเป็นไปไม่ได้...”

(กรมศิลปากร, 2511: 306)

จากสภาพของเครือข่ายการค้านานาชาติเช่นนี้ทำให้เมืองสงขลาต้องเปิดรับพ่อค้าและ
นักแสวงโชคจากหลายเชื้อชาติ อาทิ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ ฯลฯ ซึ่งชาวจีนก็เป็นกลุ่มชาติพันธุ์
หนึ่งซึ่งเดินทางเข้ามายังสงขลาเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชาวจีนเองก็เป็น “กลไก” ที่สำคัญของ
เครือข่ายการค้าทางทะเลในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งจากบันทึกของพ่อค้าจีนในเวลาดังกล่าวก็แสดงให้เห็นว่า
บรรดาพ่อค้าชาวจีนต่างก็รู้จักเมืองสงขลาเป็นอย่างดีในนามของ “ซ่งซา” ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่
บนเส้นทางทางการค้าของพ่อค้าชาวจีน ทั้งนี้ในปี พ.ศ. 2290 (ค.ศ. 1747) ก็ระบุว่าการค้าระหว่าง
ปัตตานี สงขลา และฟูกเกี้ยน ซึ่งเป็นรัฐชายฝั่งทะเลทางใต้ของจีนดำเนินไปด้วยดี (จิ.วิลเลียม สกิน
เนอร์, 2529: 17) โดยสินค้าของสงขลาซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าจีน คือ ดินบุก กุ้งแห้ง หนังสัตว์
ปลิงทะเลและฝ้าย (สารสิน วีระผล, 2548: 63-64) ดังนั้นเมื่อชาวจีนคือผู้มีบทบาทสำคัญในเครือข่าย
การค้านานาชาติ โดยเฉพาะเครือข่ายการค้าทางทะเลในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็อาจกล่าวได้
ว่าบรรดาพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาค้าขายในพื้นที่เมืองสงขลาและพื้นที่ข้างเคียงจึงเป็นเสมือน “กลไก”
และ “ข้อต่อ” ที่สำคัญในการขับเคลื่อนและเชื่อมโยงเครือข่ายการค้าของเมืองสงขลาเข้ากันกับ
บรรดารัฐการค้าชายทะเลในขณะนั้น โดยเฉพาะการเป็นพ่อค้าคนกลางระหว่างชาวพื้นเมือง ชาวจีน
และชาวยุโรป รวมไปถึงการเป็นเจ้าของเรือสำหรับนักเดินเรือชาวยุโรปที่เข้ามาค้าขายใน
แถบนี้ (ขงยุทธ ชูแว่น, 2529: 39) จึงสันนิษฐานกันว่าในเมืองสงขลาหัวเขาแดงคงมีชุมชนชาวจีนที่
มีขนาดใหญ่พอสมควร (Dhiravat na Pombejara, 2004: 69-93)

นับตั้งแต่ยุคสมัยของดาโต๊ะ โมกอลล์ เป็นต้นมาเมืองสงขลาก็มีความสำคัญทางการเมือง
และเศรษฐกิจขึ้นอย่างรวดเร็ว และหลังจากดาโต๊ะ โมกอลล์ถึงแก่อสัญกรรมราว พ.ศ. 2163 (ค.ศ.
1620) สุลัยมาน บุตรชายของดาโต๊ะ โมกอลล์ก็ขึ้นมาเป็นเจ้าเมืองสงขลาคนใหม่ (สุภัทร สุคนธา
ภิรมย์ ณ พัทลุง, 2530:78)ต่อมาในราวพ.ศ.2185 (ค.ศ. 1642) เจ้าพระยาขลาโหมสุริยวงศ์
ปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์อยุธยาทรงพระนามว่า “พระเจ้าปราสาททอง” ในช่วงเวลา
ดังกล่าวนี้เองสุลัยมานสถาปนาตนเองขึ้นเป็น “สุลต่านสุลัยมาน” หรือ “พระเจ้าสงขลาที่ 1” และ
ประกาศตนเป็นอิสระไม่ยอมอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าปราสาททองจึงส่งกองทัพ
อยุธยามาปราบปรามแต่ไม่สำเร็จ เมืองสงขลาสามารถตั้งตนเป็นอิสระได้ถึง 38 ปี ก่อนที่สมเด็จพระ
นารายณ์จะส่งกองทัพอยุธยามาปราบปรามเมืองสงขลาได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2223 (ค.ศ. 1680)
ซึ่งผู้ปกครองเมืองสงขลาในขณะนั้นได้แก่ “สุลต่านมูสตอฟา” หรือ “พระเจ้าสงขลาที่ 2” บุตรชาย
คนโตของสุลต่านสุลัยมาน ในการศึกครั้งนั้นกรุงศรีอยุธยาได้ทำลายเมืองสงขลาหัวเขาแดงอย่าง

ราบคาบและได้นำตัวเชื้อสายเจ้าเมืองสงขลาไปกุมตัวไว้ในกรุงศรีอยุธยาอีกด้วย (กรมศิลปากร, 2511:308)

สงครามระหว่างกองทัพกรุงศรีอยุธยากับกองทัพสงขลาทำให้ชุมชนเมืองสงขลาหัวเขาแดง พินาศย่อยยับจนยากต่อการฟื้นฟูซากปรักหักพังขึ้นมาเป็นเมืองได้อีก ผู้คนจำนวนหนึ่งจึงอพยพหนีไปตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนแห่งใหม่อยู่ที่ “บ้านแหลมสน” บริเวณเชิงเขาเมืองหรือเขาบ่อทรัพย์ ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ปลายสุดของสันทรายสทิงพระ – ระโนด (ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่ ต.หัวเขา อ.สิงหนคร จ. สงขลา) ซึ่งต่อมาได้ขยายตัวและกลายมาเป็นที่ตั้งของเมืองสงขลาแห่งที่สอง เรียกว่า “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” (สกรรจ์ จันทรัตน์ และสงบ ส่องเมือง, 2532:58) หลังจากการก่อสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่ได้ไม่นานนัก “เมืองสงขลาฝั่งแหลมสน” ก็เริ่มมีบทบาทในเวทีการค้านานาชาติในภูมิภาคอีกครั้งหนึ่ง และสำหรับชาวจีนแล้ว เมืองสงขลาแหลมสนถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจในเมืองสงขลามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อจินเหียง แซ่เฮา⁴ ชาวจีนฮกเกี้ยนผู้ซึ่งเป็นต้นตระกูล “ณ สงขลา” ได้รับความไว้วางพระทัยจากพระเจ้ากรุงธนบุรีให้ดำรงเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนในปี พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775)

สำหรับประวัติความเป็นมาของจินเหียง แซ่เฮานั้นมีคำอธิบายอยู่หลายประการโดย สงบ ส่องเมือง นักวิชาการผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ภาคใต้ระบุว่า จินเหียง แซ่เฮา ต้นตระกูล ณ สงขลา นั้น อพยพมาจากหมู่บ้านซันถ่อง อำเภอไสตุ้ง จังหวัดเจียง และเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณหัวเขาแดงเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2293 (ค.ศ. 1750) (สงบ ส่องเมือง 2542: 2320-2331) ขณะที่ข้อมูลจากเอกสารจีนระบุว่าจินเหียง แซ่เฮาเป็น “...ชาวจีนฮกเกี้ยน จากเมืองจางโจว...” (วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์และสุภาภรณ์ จันทวานิช, 2534: 103) ขณะที่พงศาวดารเมืองสงขลาของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) ทายาทสกุล ณ สงขลาระบุว่าจินเหียง แซ่เฮา มีถิ่นฐานเดิม ที่เมืองเจียงจีวหู ตำบลบ้านเสี้ยนเหนือ เมืองแอมุ่ย (พระยาวิเชียรคีรี (ชม), 2545: 314-315) อย่างไรก็ตามทุกฝ่ายจะยอมรับกันว่าเมื่อเข้ามาอยู่ในสงขลาแล้วจินเหียง แซ่เฮาได้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านแหลมสนนั่นเอง

หลังจากเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองสงขลาจินเหียง แซ่เฮา ก็เริ่มสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้ตัวเองก่อนที่จะก้าวเข้าสู่หนทางของการเมืองในเวลาต่อมา โดยแรกเริ่มที่จินเหียง แซ่เฮาอพยพมาถึงเมืองสงขลาที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ บริเวณเมืองเก่าของสุดด่านหัวเขาแดง ประกอบอาชีพปลูกผักกาดขาย ต่อมาย้ายไปอยู่ที่ตำบลทุ่งอาหวัง แขวงเมืองจะนะ เพื่อทำสวนพลูและขายพลู ต่อเมื่อสะสมทุนได้มากขึ้นจึงย้ายกลับเมืองสงขลาอีกครั้งในปี พ.ศ. 2296 (ค.ศ. 1753) โดยตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลบ้านบ่อทราย และหันมาประกอบอาชีพการประมง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2312 (ค.ศ. 1769) เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงนำกองทัพบาปราบปรามเจ้าเมืองนครฯ (หนู) จินเหียง แซ่เฮาจึงใช้

⁴ แซ่เฮา เป็นการออกเสียงตามสำเนียงของชาวจีนฮกเกี้ยน ในขณะที่ภาษาจีนกลางจะออกเสียงว่า แซ่ฮู่ (Wu) ส่วนภาษาจีนแต้จิ๋วจะออกเสียงเป็นแซ่โง้ว

โอกาสนี้ทูลเกล้าฯถวายบัญชีทรัพย์สินเงินทอง บุตร ภรรยา ข้าทาสบริวารและยาแดง (ยาสูบ) จำนวน 50 หีบ แก่สมเด็จพระเจ้าตากสินและเสนอตัวขอทำอากรรังนกที่เกาะสี เกาะห้าในทะเลสาบสงขลาโดยถวายเงินอากรรังนกปีละ 50 ชั่ง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรับสิ่งของบางส่วนคือ ยาแดง 50 หีบ และทรงแต่งตั้งให้จีน เหยียงมีตำแหน่งเป็น“หลวงอินทศิรมบัติ” นายอากรทำอากรรังนกเกาะสี เกาะห้า (พระยาวิเชียรคีรี (ชม), 2545: 314-315)ซึ่งพระยาวิเชียรศรีสมุทร (บุญสังข์) ทายาทสกุล ณ สงขลาให้ภาพการขึ้นสู่อำนาจทางการเมืองของจีนเหยียง แซ่เฮาไว้ว่า

“...เจ้าตากให้ถอดพระยาสงขลาวิเถียนออกจากราชการ ตั้งนาย โยมบิดานายรองเป็นพระสงขลาให้ขึ้นอยู่กับเมืองนคร เจ้าตากมาประทับอยู่ที่เมืองสงขลา จอมแหลมสนบิดาเจ้าพระยาสงขลารับทำอากรรังนกเกาะห้า รับอากรมาแต่ผู้ใดจะเป็นเงินเท่าใดขุนพรหมเสนาไม่แจ้ง จอมแหลมสนมีบุตรชายห้าคน พี่ผู้ใหญ่ที่หนึ่งชื่อ เหยียน ที่สองชื่อ หนู ที่สามชื่อ ชินแสง ที่สี่ชื่อ เถียนเซง ที่ห้าชื่อ ยกเซง รวมกันห้าคน จอมแหลมสนถวายตัวทำบัญชีรายบุตรภรรยา ข้าทาสชายหญิงทรัพย์สินของทูลเกล้าฯ ถวายเจ้าตากฯ คำร่ำว่ามาหลายบ้านหลายเมืองแล้วหาผู้ใดมาสามัคคีเหมือนอย่างนี้ไม่ รับสั่งว่าสิ่งของทั้งนั้นคืนให้จอมแหลมสนเอาไว้เป็นทุนค้าขายเถิด ให้รับเอาแต่ยาแดงห้าลังแจกให้นายทัพนายกองกับขอเอาบุตรชายชื่อ ชินแสง น้องที่สามไปใช้สอยคนหนึ่ง...”

(พระยาวิเชียรศรีสมุทร(บุญสังข์), 2545: 261)

การได้รับแต่งตั้งให้ทำหน้าที่นายอากรรังนกเป็นช่องทางให้จีนเหยียงได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับราชสำนักกรุงธนบุรีซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจของสยามในเวลานั้น โดยที่ความสัมพันธ์ระหว่างจีนเหยียงและราชสำนักดำเนินผ่านเครื่องร้อยรัดทางเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ การที่จีนเหยียงในฐานะเจ้าเมืองสงขลาต้อง

“...ส่งเงินอากรรังนกจำนวน 50 ชั่ง เข้าถวายที่กรุงธนบุรีทุกปีมิได้ขาด ...” และเมื่อ “...หลวงอินทศิรมบัติ (เหยียง) จัดส่งเงินอากรรังนกมายังกรุงธนบุรีติดต่อกันนานถึง 6 ปี จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ให้เป็นเจ้าเมืองสงขลาแทนพระสงขลา (โยม) ซึ่งถูกปลดออกจากราชการและถูกจำไว้ที่กรุงธนบุรี โดยได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระสงขลา (เหยียง)...”

(พระยาวิเชียรศรีสมุทร (บุญสังข์), 2545:262)

สายสัมพันธ์ข้างต้นเกื้อหนุนให้ “จินเหยียง แซ่เฮา” ชาวจีนอพยพซึ่งเดินทางมาสู่สงขลา ก่อนการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ได้รับตำแหน่ง “หลวงอินทรีสมบัติ” นายอากรเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2312 (ค.ศ. 1769) และใช้เวลาอีกเพียง 5-6 ปี ในการก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาในปี พ.ศ. 2318 (ค.ศ. 1775) นับจากนั้นเป็นต้นมาลูกหลานในกลุ่มสายตระกูล ณ สงขลา ของจินเหยียง แซ่เฮาก็ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาสืบต่อมา จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2444 (ค.ศ. 1901) ได้แก่ เจ้าพระยาพิไชยคีรี (บุญสุข, พ.ศ. 2327 – 2355/ ค.ศ. 1784 - 1812) พระยาวิเศษภักดี (เถียนจิง, พ.ศ. 2355 – 2360/ ค.ศ. 1812 - 1817) พระยาวิเชียรคีรี (เถียนเส็ง, พ.ศ. 2360 – 2390/ ค.ศ. 1817 - 1847) พระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์, พ.ศ. 2390 – 2407/ ค.ศ. 1847 – 1864) พระยาวิเชียรคีรี (เม่น, พ.ศ. 2407 – 2424/ ค.ศ. 1864 - 1881) พระยาวิเชียรคีรี (ชุ่ม, พ.ศ. 2424 – 2431/ ค.ศ. 1881 - 1888) และพระยาวิเชียรคีรี (ชม, พ.ศ. 2431 – 2444/ ค.ศ. 1888 - 1901)

หลังจากจินเหยียง แซ่เฮา ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองสงขลาแล้วก็มีชาวจีนเดินทางเข้ามาค้าขายและอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพต่างในเมืองสงขลามากขึ้น และชาวจีนเหล่านี้ก็เริ่มมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจในเมืองสงขลามากขึ้น ขณะเดียวกันชาวจีนเหล่านี้ก็มีส่วนสำคัญในการนำเอาแนวคิด ประเพณี วัฒนธรรม อาหารการกิน ฯลฯ ตามธรรมเนียมจีนเข้าสู่พื้นที่เมืองสงขลาอย่างมากมาย เช่นกัน ซึ่งตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนมรดก “ความเป็นจีน” ที่เกิดขึ้นในเวลาดังกล่าวและยังคงหลงเหลือไว้ในปัจจุบัน คือ วัดสุวรรณคีรี ซึ่งเป็นวัดประจำตระกูล ณ สงขลา ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งถึงแม้ว่าวัดแห่งนี้เป็นศาสนสถานของพุทธศาสนา นิกายเถรวาทแต่ก็ผสมผสานสถาปัตยกรรมและความเชื่อแบบจีนเข้าไว้หลายส่วน เช่น การสร้าง “ตะ” หรือเจดีย์จีนไว้หน้าพระอุโบสถ รวมถึงมีซุ้มประตูและศิลปะปูนปั้นแบบจีน และมีตุ๊กตาหินนำเข้าจากจีนประดับประดาอยู่ตามบริเวณรอบๆ พระอุโบสถเป็นจำนวนมาก

การเข้ามาดำรงอยู่ของชาวจีนในเมืองสงขลาและดินแดนข้างเคียงนั้นมีเพียงแต่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์เท่านั้น หากแต่ยังปรากฏร่องรอยเป็นหลักฐานในรูปแบบอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมาก เช่น เอกสารโบราณของท้องถิ่นกลุ่มทะเลสาบสงขลาซึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาในพื้นที่กับผู้คนและชุมชนในกลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น “ตำนานพระนางเลือดขาว” ซึ่งเป็นเอกสารโบราณของเมืองพัทลุงที่มีเนื้อหาบางตอนกล่าวถึงการเดินทางเข้ามาของเรือสำเภาจีนในพื้นที่แถบนี้ว่า

“...แลจึงเจ้าอินทร์ฟื้นตกเป็นก็ลาพ่อแม่ไปโดยสารสำเภาจีนไปทุก
ประเทศทุกภาษาเมือง...” และ “...แลถูกหมายเข้าไปกรุงเทพมหานครศรี
อยุธยาแลโดยสำเภานั้นแล...”

(ชัยวุฒิ พิชะกุล, 2525: 23, พงสาวดารพัทลุง, 2545: 223)

หลักฐานอีกกลุ่มหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงร่องรอยที่แสดงถึงการเข้ามาและดำรงอยู่ของชาวจีนในลุ่มทะเลสาบสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียง คือ เรื่องเล่าเก่าแก่ นิทานปรัมปรา ตำนาน ฯลฯ ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้มีการศึกษาค้นคว้าในเชิงวัฒนธรรมศึกษาและคติชนวิทยาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น การศึกษาถึงตำนานและนิทานพื้นบ้านเรื่องที่มาของ “เกาะสี่-เกาะห้า” ในทะเลสาบสงขลาที่กล่าวถึงพ่อค้าจีนที่เดินทางมาโดยเรือสำเภาและเข้ามาค้าขาย ณ ท่าเรือต่างๆ ตามหัวเมืองชายฝั่งทะเลในภาคใต้ซึ่งรวมถึงเกาะแก่งต่างๆ ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และแต่งงานกับหญิงพื้นเมือง (พ่วง บุญรัตน์ และทิพวัลย์ พิชะกุล, 2542: 543-544) หรือเรื่องราวที่กล่าวกันว่าบางชุมชนในเขตจังหวัดสงขลาในปัจจุบันก่อตั้งขึ้นจากการบุกเบิก หักร้างถางพงและก่อตั้งชุมชนขึ้นโดยบรรดาพ่อค้าชาวจีนและชาวจีนอพยพ เช่น ชุมชนบ้านท่าคุระ ตำบลคลองรี อำเภอสตงพระ (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2513: 5) ซึ่งถึงแม้ว่าตำนานและนิทานปรัมปราเหล่านี้อาจไม่ใช่สิ่งที่สามารถนำมาอธิบายการเกิดขึ้นและมีอยู่ของบุคคลและสถานที่ต่างๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาได้จริง ทั้งยังไม่อาจระบุได้ว่าตำนานหรือนิทานปรัมปราเหล่านี้มีจุดเริ่มต้นและแพร่หลายขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใด แต่เรื่องเล่าเหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นถึง “การรับรู้และโลกทัศน์” ของคนพื้นเมืองลุ่มทะเลสาบสงขลาที่มีต่อบรรดา “ชาวจีน” ที่เดินทางเข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แห่งนี้ได้พอสมควร

นอกจากนี้ยังพบว่ามียุทธศาสตร์อีกจำนวนมากในพื้นที่แถบนี้ที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ของชาวจีนหรือเป็นสถานที่จอดเรือสำเภาของชาวจีนในพื้นที่ดังกล่าว เช่น บ้านสำเภา (นครศรีธรรมราช) อุตะเภา (นครศรีธรรมราช) เสาเภา (สงขลา) คลองอุตะเภา (สงขลา) ปะโอ (สงขลา) ท่าสำเภาเหนือหรือท่าเภาเหนือ (พัทลุง) ท่าสำเภาใต้หรือท่าเภาใต้ (พัทลุง) เป็นต้น (สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ และคณะ, 2544: 16) รวมทั้งชื่อของชุมชน “บ้านจีน” ในพื้นที่ หมู่ 3 ตำบลวัดจันทร์ อำเภอสตงพระ ซึ่งเชื่อว่าเคยเป็นที่พักชั่วคราวของพ่อค้าชาวจีนที่ล่องเรือสำเภาเข้ามาค้าขายในพื้นที่แถบนี้ โดยในพื้นที่ปรากฏร่องรอยของฉาปนสถานหรือป่าช้าจีนที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกว่า “เปรวจีน” (อุดมลักษณ์ จิตต์รักเกียรติ, 2534: 25) นอกจากนี้ยังมี “พังดาจีน” ตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลบ่อदान และ “หนองนายจีน” ตั้งอยู่ที่หมู่ 8 ตำบลท่าหิน ซึ่งเป็นบ่อน้ำของชุมชนชาวจีน รวมถึง “หน้าพระจีน” ตั้งอยู่ที่หมู่ 1 ตำบลท่าหิน ซึ่งในอดีตเคยเป็นศาลเจ้าของพ่อค้าจีน (อุดมลักษณ์ จิตต์รักเกียรติ, 2534: 328) หรือแม้กระทั่ง ตำนานและนิทานพื้นบ้านของบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาเรื่อง “เกาะหนู เกาะแมว” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณนอกชายฝั่งเมืองสงขลาที่กล่าวถึงกองเรือสำเภาของพ่อค้าจีนที่นำสินค้าเข้ามาค้าขายในเมืองสงขลา (พิทยา บุญรัตน์, 2542: 547) ซึ่งหลักฐานเหล่านี้ถือเป็นร่องรอยที่แสดงถึงการดำรงอยู่และบทบาทของชาวจีนในเมืองสงขลาและพื้นที่ข้างเคียงได้เป็นอย่างดี

ชุมชนชาวจีนเมืองสงขลาบ่อยาง

การบริหารทางการเมืองและเศรษฐกิจของจีนเหยียง แซ่เฮา รวมถึงทายาทในสกุล ณ สงขลาและการประกอบการทางเศรษฐกิจอย่างแข็งขันของกลุ่มชาวจีนอพยพทำให้เมืองสงขลา กลับมามีความสำคัญทางการเมืองและเศรษฐกิจอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางเศรษฐกิจ และการเมืองของเมืองสงขลาที่เพิ่มมากขึ้นในระยะนี้ก็ทำให้ในเมืองสงขลาฝั่งแหลมสนซึ่งมีพื้นที่ จำกัดไม่สามารถขยายตัวเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองได้ จึงนำมาสู่การย้ายเมืองสงขลาฝั่งแหลม สนไปตั้งใหม่ที่ตำบลบ่อยาง ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามและเรียกว่าเมืองสงขลาแห่งที่สามว่า “เมืองสงขลาบ่อยาง”

จุดเริ่มต้นของการก่อสร้างบ้านเรือนในพื้นที่เมืองสงขลาบ่อยาง เกิดขึ้นในราว พ.ศ. 2375 (ค.ศ. 1832) เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเชียรคีรี (เถี้ยนเส้ง) เจ้า เมืองสงขลาไปหาพื้นที่ใหม่สำหรับตั้งเมือง เพราะตัวเมืองสงขลาแหลมสนมีภูเขาและทะเลขนาบ ข้างจึงไม่สามารถขยายเมืองเพื่อรองรับการเติบโตของเมืองและการเพิ่มจำนวนของประชากร ในอนาคตได้ ซึ่งในที่สุดก็เลือกพื้นที่ “บ้านบ่อยาง” (ตำบลบ่อยาง หรือ เขตพื้นที่เทศบาลนคร สงขลาในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นที่ราบสันทรายบริเวณปากทะเลสาบสงขลาที่ตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับเมือง สงขลาแหลมสนเป็นพื้นที่ตั้งเมืองสงขลาแห่งใหม่ (สงบ ส่งเมือง, 2522:17-18) หลังจากนั้นพื้นที่ บ้านบ่อยางก็มีการก่อสร้างบ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่างๆ เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว เช่น จวนเจ้าเมือง ศาลหลักเมือง กำแพงเมือง ป้อมปราการ วัดวาอารามและศาลเจ้าจีนต่างๆ ฯลฯ

การที่เมืองสงขลาเป็นเมืองที่มีความสำคัญในระบบเศรษฐกิจนานาชาติประกอบกับการที่ เมืองสงขลาเป็นเมืองเป็นตระกูลชาวจีนทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองสงขลาบ่อยาง อย่างหนาแน่น ซึ่งภาพของชุมชนชาวจีนเมืองสงขลาบ่อยางอาจสะท้อนให้เห็นผ่านภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดมณีนิมิตวาสารวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสงขลาซึ่งวาดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจากการที่ชุมชนเมืองสงขลาประกอบไปด้วยประชากรชาวจีนเป็นจำนวนมาก ทำให้เกิดกระบวนการสร้างสรรค์และเผยแพร่ “ความเป็นจีน” ขึ้นในเมืองสงขลามากขึ้นและเด่นชัด ขึ้นเช่นกัน ซึ่ง “ความเป็นจีน” ที่ปรากฏในเมืองสงขลาสะท้อนให้เห็นผ่านหลักฐาน นานาประการ เช่น รูปแบบสถาปัตยกรรม ประเพณี ธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ เป็นต้น ซึ่งภายในเมือง สงขลาที่มีตัวอย่างจำนวนมากที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพล “ความเป็นจีน” ในเมืองแห่งนี้นับตั้งแต่ โครงสร้างและผังเมืองของเมืองสงขลาใหม่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรง อธิบายแผนผังเมืองสงขลาบ่อยางผ่านพระนิพนธ์เรื่อง “ชีวิวัฒน์” ไว้เมื่อคราวประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ในปี พ.ศ. 2427 (ค.ศ. 1881) หลังจากการก่อสร้างเมืองสงขลาบ่อยางราว 52 ปี ว่า

“...ตัวเมืองสงขลาตั้งอยู่ฝั่งตะวันออก กำแพงเมืองไกลจากน้ำ
ประมาณ 20 วา กำแพงก่อศิลาก้อนถือปูน ลำดับให้เรียบเป็น 2 ชั้น ชั้นนอก

หนาประมาณ 2 ศอก ชั้นในหนาประมาณศอกคืบเป็นเชิงเทิน คูกำแพงหนาประมาณ 6 ศอก มีใบเสมอย่างสี่เหลี่ยมกว้างเสมหนึ่งประมาณ 5 ศอก สูงขึ้น 2 ศอก ช่องเสมประมาณ 3 ศอก ตัวกำแพงสูงขาดปลาย เสมประมาณ 7 ศอก กำแพงด้านตะวันตกยาวประมาณ 30 ด้านทิศเหนือทิศใต้กว้างประมาณ 25 เส้นเศษ มีป้อม 8 ป้อม อยู่มุมเมือง 4 ป้อม ระหว่างกำแพงด้านยาวทิศตะวันออกทิศตะวันตกมีป้อมด้านละ 2 ป้อม ตัวป้อมนั้นกว้างประมาณ 5 วา เท่ากันมีปืนกระสุน 4 นิ้ววางอยู่บนป้อม ป้อมละ 3- กระบอกใช้ไม่ได้ มีประตูเมืองเป็นซุ้มใหญ่โดยรอบ 10 ประตู กว้างประมาณ 6 ศอก สูง 3 วา ซุ้มเป็นหลังคาจีน ทำนองเป็นหอรบ บานประตูมีบานลัดด้วย และมีประตูอีก 10 ประตู เป็นประตูรองกุฎีกว้าง 4 ศอก สูง 5 ศอก กำแพงเมืองสงขลานั้นรักษาดีเรียบร้อย ไม่ค่อยมีต้นไม้ขึ้นรุงรัง ทางแห่งที่กำแพงด้านตะวันออกเป็นรอยก่อศิลาซ่อมแซมใหม่หลายแห่ง ที่กำแพงเมืองด้านตะวันตกส่วนข้างเหนือตรงประตูเมืองริมท่าสะพานน้ำ มีศาลหน้าเมืองเป็นที่พัก 2 หลัง ตรงไปนประตูเมืองเป็นบ้านผู้สำเร็จราชการสงขลา แต่ครั้งก่อนเป็นเรือนชั้นเดียวกหลังคามุงกระเบื้องสงขลาเป็นช่างทำนองจีน...”⁵

(สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช, 2504 : 59-61)

หลักฐานที่ยืนยันถึงอิทธิพล “ความเป็นจีน” ในสังคมเมืองสงขลาอีกประการหนึ่งได้แก่ “ศาลหลักเมืองสงขลา” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบศิลปกรรมและธรรมเนียมของ “ศาลเจ้าจีน” อย่างเด่นชัด เพราะแม้ว่าธรรมเนียมการสร้างศาลหลักเมืองอาจมาจากแนวคิดพื้นเมืองและแนวคิดจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู แต่การที่ชนชั้นปกครองและผู้คนจำนวนมากในเมืองสงขลาในเวลาดังกล่าวเป็นชาวจีนก็ทำให้การสร้างศาลหลักเมืองสงขลาผสมผสาน “ความเป็นจีน” ตามคติความเชื่อของตนเข้าไปในศาลหลักเมืองแห่งนี้อย่างชัดเจน เช่น การตั้งศาลไหว้ฟ้าดินในบริเวณศาลหลักเมืองสงขลา รวมไปถึงการประดิษฐานองค์เทพเจ้าต่างๆตามความเชื่อของชาวจีนไว้ในศาลหลักเมืองเป็นจำนวนมาก เป็นต้น การสร้าง“หลักเมืองสงขลา” นี้เริ่มต้นขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯให้พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) จัดการฝังหลักชัยเมืองสงขลา โดยทรงพระราชทานไม้ชัยพฤกษ์หลักชัยต้นหนึ่งกับเทียนชัยเล่มหนึ่ง พร้อมด้วยเครื่องไทยทานต่างๆ และโปรดเกล้าฯให้พระอุดมปิฎกเป็นประธานด้านพุทธพิธีพร้อมด้วยฐานะนุกรมเปรียญ 8 รูป และโปรดเกล้าฯให้พระราชครูอภัยอาจารย์พราหมณ์ออกไปเป็นประธานฝ่ายพิธีพราหมณ์ พร้อมด้วยพราหมณ์ 8 นาย โดยได้ทำพิธีฝังหลักชัยกันในวันศุกร์ขึ้น 1 ค่ำ เดือน 4 ปีชวด จัตวาศกจุล

⁵ จิตเสนไต้เน้น โดยผู้วิจัย

ศักราช 1204 เวลา 7 นาฬิกา 10 นาที ตรงกับวันศุกร์ที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2385 (ค.ศ.1842) (ศรีสมร ศรีเบญจพลางกูร, 2542:121) ทั้งนี้ในวันฉลองหลักเมืองสงขลานั้นมีมหรสพสมโภชถึง 5 วัน 5 คืน โดยมีละครหรือโขนร้อง 1 โรง หุ่น 1 โรง จั้ว 1 โรง ละครชาตรี(โนรา) 4 โรง (สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2542: 8452) ทั้งยังจัดให้มีการ

“...จัดกระบวนการแห่ทั้งพวกจีนแลพวกไทยเป็นที่ครึกครื้นเอิกเกริก มาก....และพระยาสงขลา (เถียนเส่ง) ได้ให้ช่างก่อตึกคร่อมหลักเมืองไว้สาม หลังเป็นตึกจีนกับศาลเจ้าเสือเมืองไว้หลังหนึ่งด้วย...”

(พระยาวิเชียรคีรี (ชม), 2545:333)

ภาพของเมืองสงขลาที่เต็มไปด้วยชาวจีนจำนวนมากยังปรากฏให้เห็นจากจาก “งานใหญ่” ของเมืองสงขลาเมื่อ พระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์) ได้จัดพิธีศพให้มารดาในปี พ.ศ.2395 (ค.ศ.1852) ซึ่งภายในงานดังกล่าวนี้ “เจ้าภาพ” ได้

“...สร้างโรงทานไทยจีนแขกไว้ พระสงฆ์อาคันตุกะซึ่งมาฉันในโรงทาน แลไทยจีนแขกซึ่งมารับทานรายวันเป็นพระสงฆ์ 2,086 รูป ไทยจีนแขกสิบเอ็ดหมื่นมีเศษแปดพันสิบสามคน เงินใช้จ่ายของเบ็ดเสร็จในการศพคุณมารดา เป็นเงินแปดพันมีเศษห้าร้อยหกสิบสองเหรียญสองสลึง...”

(เจ้าพระยาวิเชียรคีรีสมุทร (บุญสังข์), 2545: 285)

นอกจากนี้เมืองสงขลายังกล่าวถึงการมีอยู่ของ “กองกำลังชาวจีน” ในเมืองสงขลาเมื่อคราว “ปราบกบฏเมืองไทรบุรี” ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งพระองค์โปรดเกล้าให้กองทัพจากกรุงเทพฯภายใต้บังคับบัญชาของหลวงพลสงคราม หลวงไชยสุรินทร์สมทบกับกองทัพจีนเมืองสงขลาภายใต้บังคับบัญชาของพระสุนทรานุรักษ์ (บุญสังข์) ไว้ว่า

“...ในจุลศักราช 1200 (พ.ศ. 2381/ค.ศ.1838) ตนกูหมัดสะวะ หลานเจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งหนีไปอยู่ที่เมืองสงขลาโดยยกทัพมาตั้งค่ายที่ตำบลปลัดแรด พวกแขกเมืองไทรบุรีตั้งค่ายไม่ทันเสร็จ พระสุนทรานุรักษ์ (บุญสังข์) ยกกองทัพพวกจีน 4 กอง พร้อมกับกองทัพหลวงพลสงคราม หลวงไชยสุรินทร์ เข้าระดมตีค่ายพวกแขกเป็นสามารถึงขึ้นตะลุมบอน พวกแขกกบฏทานกำลังไม่ได้ล่าถอยหนีไป พวกจีนตัดศีรษะพวกแขกกบฏมาได้หลายศีรษะ ...”

(ห้องสมุดวชิรญาณ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 (พ.ศ. 2381) เลขที่ 21)

ในช่วงเวลาดังกล่าวชาวจีนเมืองสงขลาสามารถแสดงออกซึ่งวัฒนธรรม ความคิดและความเชื่อแบบจีนและรูปแบบของ “ชุมชนชาวจีน” ได้อย่างเด่นชัดโดยไม่ได้รับการต่อต้านจาก “ชนชั้นปกครองของสยาม” ในทางกลับกันชนชั้นปกครองของสยามก็ยอมรับลักษณะพิเศษที่สะท้อนถึงความเป็นจีนในสังคมสงขลาเป็นอย่างดี ดังมีข้อพิสูจน์ คือ เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้และทรงเสด็จประทับ ณ เมืองสงขลาเมื่อปี พ.ศ.2401 (ค.ศ. 1858) ซึ่งเจ้าเมืองสงขลาและชาวเมืองสงขลาได้ถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ โดยสร้างอาคารที่ประทับและเตรียมข้าวของเครื่องใช้และเครื่องประดับต่างๆ ในการรับเสด็จ โดยสิ่งของจำนวนมากที่ใช้ในครั้งนั้นเป็นสินค้าจากเมืองจีนหรือได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน อาทิ

“...เกลี้ยงฝาเชื่อมเมืองจีน 8 ประตู ลับแลเมืองจีนประตูละ 8 อัน
เครื่องจีนแลเครื่องลอนคอนสรรพสิ่งของเครื่องประดับในท้องพระโรง...ฝา
เชื่อมไม้ ฝาเชื่อมกระจุก เข็มอังกฤษเข็มจีนสำหรับกลัดเย็บ...มู่ลี่ไม้ไผ่ที่ซื้อ
มาจากเมืองสมุทร...ตั้งโรงครัวจีนเพื่อปรุง... เกาเหลา...” รวมถึง “...ฉากลับแล
ที่ปักเป็นเรื่องราวสามก๊ก...” รวมถึง “...ท่อน้ำพระสุคนธรสสำหรับทรงก็ทำ
เป็นท่อน้ำที่ปล่อยน้ำออกมาจากปากมังกร....”

และเมื่อพระองค์เสด็จมาประทับ ณ เมืองสงขลาแล้วก็มีชาวเมืองสงขลาโดยเฉพาะชาวจีนเมืองสงขลาเข้าเฝ้าเป็นจำนวนมาก

“...ณ วันจันทร์เดือนเก้าแรมเก้าค่ำเพลาเช้า ...พวกจีนลูกค้าชาว
ตลาดเมืองสงขลาทูลถวายหมูเป็ดไก่แลหมากพลู ผลไม้ต่างๆร้อยโต๊ะ ทรง
ปราศรัยกับพวกจีนถวายของแล้ว พระราชทานสุราด้วยพระหัตถ์ให้พวกจีน
รับพระราชทานคนละครึ่งเสร็จแล้วเสด็จขึ้น...”รวมทั้ง “...หลวงชาติสุรินทร์
กราบทูลถวายของจีนหุ่ยพ่อค้าชาวเมืองสงขลาร้อยโต๊ะ ของจีนลูกค้าเมือง
สงขลาใส่กะชอหามหาบแบกกองไว้ของพวกจีนส่วยทองเกาะขอสืบโต๊ะมี
แจ้งในราย....”

ขณะเดียวกันพระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ “แบบจีน” แก่บุคคลที่มีส่วนในการสร้างพลับพลาที่ประทับของพระองค์ด้วย อาทิ

“...หลวงศรีสมบัติ เงินตรา ๕ ตำลึง กับเสื้อแพรเงินเจาตัว๑.....ข้าง
ไม่ได้เสื้อเงินเจาคนละตัว...”

(เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์), 2545: 286-309)

ปรากฏการณ์เช่นนี้สะท้อนได้ว่าการที่ “ความเป็นเงิน” สามารถปรากฏแพร่หลายในเมือง
สงขลาได้อย่างชัดเจนนั้นอาจถือเป็น “ลักษณะพิเศษ” ของเมืองสงขลา แต่ในอีกมุมหนึ่งการที่ชน
ชั้นปกครองสยามยอมรับกับ “ความเป็นเงิน” ที่แพร่หลายในเมืองสงขลานั้นก็ถือเป็น “ลักษณะ
พิเศษ” ที่สำคัญอีกประการหนึ่งเช่นกัน จาก “ลักษณะพิเศษ” ทั้งสองประการข้างต้นที่ดำรงอยู่ใน
เมืองสงขลาอาจนำไปสู่ข้อสังเกตและข้อสันนิษฐานหลายประการที่ต้องทำการศึกษาอย่างลึกซึ้ง
ต่อไป แต่ในที่นี้สันนิษฐานว่าการที่ ชนชั้นปกครองสยามยอมรับได้กับ “ความเป็นเงิน” ที่แพร่หลาย
ในสังคมเมืองสงขลา นั้นอาจเป็นเพราะ “ลักษณะพิเศษ” ประการแรก คือ “ความเป็นเงิน” ในเมือง
สงขลานั้นได้นำมาซึ่งประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจต่อสยามไม่น้อยเช่นกัน

โดยทางด้านการเมืองนั้นเมืองสงขลากับราชสำนักสยามมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่
เมืองสงขลายอมรับในอำนาจของราชสำนักที่กรุงเทพฯ และยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของ
ราชอาณาจักรสยาม โดยที่เมืองสงขลา มีบทบาทเป็น “ตัวแทน” แห่งอำนาจของส่วนกลางหรือเมือง
หลวงในการควบคุมดินแดนในเขตภาคใต้ตอนล่าง ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการมอบอำนาจให้เมือง
สงขลาทำหน้าที่ดูแลหัวเมืองปักษ์ใต้และรัฐมลายูทั้งหลาย และ “ชาวจีน” เมืองสงขลา ก็มี
ส่วนสำคัญในกิจกรรมด้านการเมืองและความมั่นคงนี้เช่นกัน ดังกรณีเมื่อคราวปราบกบฏเมืองไทรบุรี
ซึ่ง

“...พระสุนทรบุรีรักษ์ (บุญสังข์) ยกกองทัพพวกจีนสี่กอง พร้อมกับ
กองทัพหลวงพลสงคราม หลวงไชยสุรินทร์ เข้าระดมตีค่ายพวกแขกเป็น
สามารถถึงตะลุมบอน พวกแขกขบถทานกำลังไม่ได้ก็ล่าถอยหนีไป พวกจีน
ตัดศีรษะพวกแขกขบถมาได้หลายสิบศีรษะ พระยาสงขลา (เถียนเส็ง) มอบ
รางวัลให้พวกจีนที่ตัดศีรษะขบถ มาได้ศีรษะละ ๕๐ เหรียญ...”

(เจ้าพระยาวิเชียรคีรี บุญสังข์, 2545: 330)

ส่วนความความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจระหว่างเมืองสงขลากับธนบุรีและกรุงเทพฯ นั้น
สะท้อนให้เห็นผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจของเมืองสงขลา โดยเฉพาะตระกูลเจ้าเมืองสงขลาซึ่งต้อง
ทำหน้าที่เป็นทั้งเจ้าเมืองที่ดูแลทุกข์สุขของผู้คนและเป็นผู้ควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมือง
สงขลาและส่งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจบางส่วนในเมืองสงขลาเข้าสู่เมืองหลวงด้วย เช่น การทำ
หน้าที่เป็นนายอากรรังนกที่ได้รับสิทธิในการค้าขายรังนกนางแอ่นในเมืองสงขลาซึ่งต้องส่งส่วน

แบ่งหรือภาษีที่ได้จากคำร้งนกนั้นเข้าสู่เมืองหลวงด้วย นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการเก็บภาษีอื่นๆและ
ส่งไปสู่มืองหลวงอีกด้วย

กิจกรรมและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจำนวนมากในเมืองสงขลาบ่งชี้ว่าในขณะนั้นเป็น
ผลผลิตมาจาก “ชาวจีน” ที่อพยพเข้ามาอาศัยในเมืองสงขลา ซึ่งกิจกรรมและผลประโยชน์เหล่านี้มี
ทั้งในรูปของวัตถุ เงินทองและแรงงาน ดังปรากฏหลักฐานร่วมสมัย เช่น ใบบอกเมืองสงขลาในปี
พ.ศ. 2396 (ค.ศ.1853) ที่ระบุถึงการเก็บเงิน “ส่วยทองคำบุตรจีน” ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นส่วนที่
เก็บจากลูกหลานจีนซึ่งประกอบด้วยช่างทองและค้าขายทองได้จากเมืองสงขลาเป็นเงิน 1,274 บาท
และในปี พ.ศ. 2403 (ค.ศ.1860) ลดเหลือ 644 บาท และหลังจากปี พ.ศ. 2418 (ค.ศ.1875) เก็บได้ปี
ละ 1,281 บาท ทุกปี ทั้งนี้มีอัตราค่าส่วนคนละ 7 บาท ตามสถิติระบุว่าในระยะแรกมีผู้เสียส่วยชนิด
นี้ในเมืองสงขลาประมาณ 200 คน ต่อมาในปีพ.ศ. 2397 (ค.ศ.1851) ลดลงเหลือ 141 คน และ
เพิ่มขึ้นเป็น 293 คนในปี พ.ศ. 2435 (ค.ศ.1892) ก่อนที่ส่วยทองคำบุตรจีนนี้จะยกเลิกไปพร้อมกับ
การยกเลิกระบบไพร่ (สงบ. ส่งเมือง, 2542: 7850) รวมถึงหลักฐานที่แสดงว่าพระยาสงขลา (เถียน
จิ่ง) ต้องส่งเงินค่าอากรสุราเข้ากรุงเทพปีละ 20 ชั่ง และอากรบ่อนเบี้ยปีละ 10 ชั่ง (สงบ. ส่งเมือง,
2542: 8888)

จากกรณีของเมืองสงขลาบ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนของชาวจีนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาเริ่ม
ขยายตัวกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลาในปี พ.ศ.2446 (ค.ศ.1903) ที่มีคนจีน
อพยพเข้ามาอยู่ถึง 9,303 คน (กิตติ ดันไทย, 2552: 70) ขณะเดียวกันชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งในพื้นที่แถบนี้ก็สามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของตนเข้ากับศูนย์กลางแห่งอำนาจทาง
การเมืองได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการที่ชาวจีนในกลุ่มทะเลสาบสงขลามีส่วนสนับสนุนทางการเมือง
และเศรษฐกิจแก่ส่วนกลาง ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดการประสานผลประโยชน์ทางการเมืองและ
เศรษฐกิจระหว่างชนพื้นเมืองกับชาวจีนและส่วนกลางกับหัวเมืองเข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี
ความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้กลุ่มพ่อค้าและขุนนางชาวจีนสามารถก้าวขึ้นมายึดกุมอำนาจทาง
การเมืองและเศรษฐกิจในเมืองสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียงได้เป็นอย่างดีซึ่งภาพแห่งอำนาจของเจ้า
เมืองสงขลาที่สะท้อนให้เห็นจากคำบอกเล่าต่อๆ กันมาว่า

“...ผู้ทำอากรรังนกในยุคนั้นมีอำนาจมาก พวกทำรังนกผิตลงโทษได้
เอง ดังได้ยินคนโบราณเล่าต่อกันมาว่า ครั้งเจ้าเมืองสงขลาทำอากรรังนกอยู่
ถ้าจับขโมยรังนกได้ก็เอาตัวมาตัดลิ้น ผ่าอก เอาหัวใจแกล้มกับเหล้าแล้วเอา
ศพไปทิ้งเสียที่เกาะแก้ว (อยู่ในทะเลสาบสงขลา) จะจริงหรือเท็จอยู่ที่ผู้กล่าว
ราษฎรจึงเกรงกลัวมากและลักขโมยรังนกจึงไม่ค่อยมี...”

(หจข. เอกสารกระทรวงมหาดไทย รัชกาลที่ 7 ร.7 ม.26/97 เลขที่ 97

เรื่องนายอากรรังนกกับผู้ร้าย)

ถึงแม้ว่าคำกล่าวนี้อาจเป็นเพียงเล่าลือถึงอำนาจอันเบ็ดเสร็จเด็ดขาดของเจ้าเมืองสงขลาจนอาจนำไปสู่ความหวาดกลัวกันจนเกินจริง แต่นี่ก็สะท้อนให้เห็นถึงความรับรู้ของผู้คนที่มิต่ออำนาจของสูงส่งของเจ้าเมืองสงขลาเป็นอย่างดี ซึ่งอำนาจอันสูงส่งนี้ก็มาพร้อมกับระดับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสงขลากับอำนาจในส่วนกลางนั่นเอง

5.อย่างก้าวของชุมชนชาวจีนเมืองสงขลา “สมัยใหม่”

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่อโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจในเมืองสงขลาและบริเวณข้างเคียงเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในราวปีพ.ศ. 2439 (ค.ศ. 1896) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและบรรดาชนชั้นนำของสยามในขณะนั้น มีความวิตกกังวลต่อภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาล่าอาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มชนชั้นนำเหล่านี้จึงกำหนดแนวทางในการปกครองดินแดนต่างๆ ที่อยู่ภายในอำนาจของรัฐบาลสยามเสียใหม่ เพื่อให้ชาติตะวันตกเข้ามาแทรกแซงในดินแดนเหล่านั้นได้โดยง่าย ซึ่งกระบวนการหนึ่งที่ชนชั้นนำสยามเลือกใช้ คือ การปฏิรูปการปกครองดินแดนหัวเมืองต่างๆ ขึ้นใหม่ภายใต้ระบบ “มณฑลเทศาภิบาล” โดยดึงเอาอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากเจ้าเมืองและผู้ปกครองส่วนท้องถิ่นเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐและราชสำนักสยามที่กรุงเทพฯ โดยภายใต้การปกครองในระบบมณฑลเทศาภิบาลนั้นเมืองสงขลาถูกผนวกเข้าด้วยกันกับเมืองพัทลุงและเมืองนครศรีธรรมราชภายใต้ชื่อ “มณฑลนครศรีธรรมราช” โดยให้มีศูนย์กลางของมณฑลอยู่ ณ เมืองสงขลาโดยรัฐบาลสยามส่งข้าหลวงหรืออุปราชประจำมณฑลจากกรุงเทพฯ มาประจำที่สงขลาเพื่อให้การบริหารราชการแผ่นดินเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับดินแดนอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยามในช่วงเวลาดังกล่าว การปฏิรูปการปกครองเช่นนี้จึงมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อผู้ปกครองเดิมเมืองสงขลาและดินแดนอื่นๆ ทั่วทั้งประเทศ

การปฏิรูปการปกครองยังมีผลกระทบสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองสงขลาและพื้นที่ข้างเคียงเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลสยามจำเป็นต้องปรับตัวสู่ “ภาวะทันสมัย” (Modernization) เพื่อให้สามารถก้าวเข้าสู่การค้าขายในระดับ “ตลาดโลก” ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วในยุคอาณานิคมลักษณะเช่นนี้นำไปสู่การปฏิรูปการบริหารจัดการทางเศรษฐกิจของรัฐบาลสยาม ซึ่งตัวอย่างที่ชัดเจนประการหนึ่ง คือ การยกเลิกระบบเจ้าภาษีนายอากรและจัดตั้งหน่วยงานต่างๆ ที่มีหน้าที่ดูแลการจัดเก็บภาษีอากรเข้าไปจัดเก็บภาษีอากรต่างๆ ทั่วทั้งราชอาณาจักรเข้าสู่รัฐบาลโดยตรง นอกจากนี้ยังมีการจัดการใหม่ๆ ทางเศรษฐกิจ เช่น ส่งเสริมให้เกษตรกรเลือกปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงชนิดเดียวในที่ดินของตน เช่น ข้าว ยางพารา ปาล์มน้ำมัน แทนที่การทำเกษตรผสมผสานแบบพื้นเมือง ที่ดำรงมานาน ทั้งนี้ยังมีการนำเครื่องจักรกลมาใช้แทนแรงงานคนและแรงงานสัตว์ ความเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจเช่นนี้ทำให้อำนาจและฐานะทางเศรษฐกิจที่เคยอยู่ภายใต้การ

ควบคุมของขุนนางและนายทุนในท้องถิ่นได้รับผลกระทบกระเทือน ดังที่ สุเทพ ณ สงขลา ในฐานะหลานปู่ของพระยาวิเชียรคีรี (ชม) เจ้าเมืองสงขลาคนสุดท้ายกล่าวไว้ว่าการ ปฏิรูประบบเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้บรรดาลูกหลานของตระกูล ณ สงขลา ต้องหมดบทบาทในการเป็นผู้นำในการพัฒนาเศรษฐกิจของเมืองสงขลาและหัวเมืองใกล้เคียง เนื่องจากลูกหลานตระกูล ณ สงขลาถูกฝึกฝนให้เข้าสู่ระบบราชการโดยไม่มีความเชี่ยวชาญในระบบเศรษฐกิจ นอกจากนั้นการที่บรรพบุรุษในตระกูล ณ สงขลา มีภรรยาและบุตรหลายสายจึงทำให้มรดกของตระกูลต้องแบ่งออกเป็นหลายส่วน (พิศมัย นันทแสง, 2536: 61)

กระบวนการปฏิรูปเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นใน “ยุคสมัยใหม่” มีผลสำคัญต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในเมืองสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะเมื่อธุรกิจด้านอุตสาหกรรมเหมืองแร่และการพาณิชย์ในคาบสมุทรมาลายูของเจ้าอาณานิคมตะวันตกเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วและมีแรงงานจากจีนและอินเดียหลั่งไหลเข้ามายังมาลายูเป็นจำนวนมาก ซึ่งจำนวนแรงงานที่เพิ่มขึ้นมีผลให้ความต้องการสินค้าอุปโภคบริโภคในดินแดนเหล่านั้นเพิ่มสูงขึ้นด้วย ดังนั้นเมืองสงขลาและพื้นที่ข้างเคียงในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาจึงเป็นพื้นที่สำคัญในการผลิตและส่งออกสินค้าทางการเกษตรออกสู่ตลาดการค้านานาชาติ โดยเฉพาะเครือข่ายการค้าของอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (พิศมัย นันทแสง, 2536: 36) นอกจากนี้ยังรวมถึงการที่ผู้คนจำนวนมากในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาได้นุ้กเบิกพื้นที่รกร้างว่างเปล่าเพื่อเปลี่ยนเป็นสวนยางพาราและพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ ทั้งนี้ชาวจีนเมืองสงขลาซึ่งมีข้อได้เปรียบในเรื่องเครือข่ายของทุนและความเชี่ยวชาญในด้านการค้าระหว่างประเทศจึงมีโอกาสเปลี่ยนตัวเองเป็น “ผู้แปรรูปสินค้า” และ “พ่อค้าคนกลาง” ซึ่งขนส่งสินค้าทางการเกษตรจากบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาออกสู่โลกภายนอก

บทบาทการเป็น “ผู้แปรรูปสินค้า” นั้นสะท้อนผ่านการที่ชุมชนชาวจีนเมืองสงขลาได้ลงทุนก่อตั้ง “โรงสีข้าว” ที่ใช้เครื่องจักรกลขนาดใหญ่ขึ้นมาในเมืองสงขลาในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ซึ่งข้าวเปลือกส่วนใหญ่ที่นำมาสีในเวลาดังกล่าวก็คือผลผลิตจากลุ่มทะเลสาบสงขลา นั่นเอง โดยโรงสีข้าวขนาดใหญ่ที่ก่อตั้งขึ้นในเมืองสงขลาดังกล่าวมีอยู่หลายรายด้วยกัน ซึ่งโรงสีเหล่านี้ตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งทะเลสาบสงขลา บริเวณที่เป็นเขตถนนนครนอก ในเขตเทศบาลนครสงขลาในปัจจุบัน เช่น “โรงสีหลวงอุดม” ของอดีตขุนนางชื่อ “หลวงอุดม” ซึ่งต่อมาขายกิจการต่อให้ชาวจีนชื่อ “ลุ่มซุ่นหงวน” และมีการขายให้แก่กันภายในกลุ่มชาวจีนอีกหลายทอด โรงสีแห่งนี้เป็นโรงสีที่ใหญ่ที่สุดในเมืองสงขลา โดยมีอัตราการสีข้าวเปลือกได้ถึงวันละ 170 - 180 เกวียน นอกจากนี้ยังมี “โรงสีหับให้หัน” หรือ “โรงสีแดง” ซึ่งมีเอกลักษณ์สำคัญด้วยการทาสีแดงทั้งโรงสี โรงสีแห่งนี้เป็นของคหบดีจีนเมืองสงขลาตระกูล “รัตนปราการ” ซึ่งสีข้าวได้วันละ 45 - 50 เกวียน และ “โรงสีหกเส้าหัน” ของนายจินดา อุดมอักษร หรือ จางจิ้น ซึ่งสีข้าวได้วันละประมาณ 25 เกวียน โรงสีซุ่นฮวดเหลียง ซึ่งสีข้าวได้วันละประมาณ 15 เกวียน และโรงสีนครพาณิชย์ ซึ่งสีข้าวได้วันละประมาณ 15 เกวียน เป็นต้น (ชาวลิต อังควิทยาธร, 2544: 80)

ส่วนบทบาทการเป็น “พ่อค้าคนกลาง” ของชุมชนชาวจีนเมืองสงขลานั้นเกิดขึ้นจากการนำเครื่องยนต์กลไกมาใช้ในการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก โดยระบบการคมนาคมขนส่งที่ “ทันสมัย” ประการแรกๆที่เข้ามาในกลุ่มทะเลสาบสงขลา และมีส่วนสำคัญต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของกลุ่มทะเลสาบสงขลา คือ “เรือยนต์” หรือ “เรือกลไฟ” โดยเฉพาะการนำเรือยนต์มาใช้ในการขนส่งและเชื่อมโยงผู้โดยสารและสินค้าในกลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้าด้วยกันและขณะเดียวกันก็มีบทบาทในการนำพาาระบบเศรษฐกิจของกลุ่มทะเลสาบสงขลาให้เชื่อมโยงกับดินแดนอื่นๆ อีกด้วยการพัฒนาการคมนาคมดังกล่าวมีจุดเริ่มต้นที่สำคัญ คือ รัฐบาลสยามได้เปิดประมูลสัมปทานเส้นทางเดินเรือ “กรุงเทพฯ-สิงคโปร์” ขึ้นในปีพ.ศ. 2441 (ค.ศ. 1898) ซึ่งผู้ที่ได้รับสัมปทานเส้นทางเดินเรือนี้ คือ บริษัทอีสต์ เอเชียติก (East Asiatic Company) แห่งประเทศเดนมาร์ก โดยในระยะแรกนั้นกำหนดเดินเรือ 1 เดือนต่อ 1 เที่ยวและต่อมาก็เพิ่มจำนวนความถี่เป็น 7 วันต่อ 1 เที่ยว ซึ่งข้อตกลงในสัมปทานระบุให้เรือของบริษัทอีสต์ เอเชียติก ต้องจอดรับผู้คนและสินค้าตามเมืองท่าชายทะเลทางภาคใต้ของสยามฯหลายเมืองรวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราชและสงขลา (กจข ร.5 ขบ/18 “ประมูลบริษัทเดินเรือระหว่างกรุงเทพฯ-แหลมมลายูฝั่งตะวันออก” 13 มีนาคม รศ.116 (พ.ศ. 2440)) การที่เมืองสงขลาได้รับเลือกให้เป็นท่าเรือที่สำคัญของเส้นทางเดินเรือดังกล่าวก็ทำให้สงขลากลายเป็นเมืองท่าที่คับคั่งไปด้วยผู้คนและสินค้าจากหลายที่มา ซึ่งการเคลื่อนไหวของสินค้าและผู้คนเหล่านี้ก็นำมาซึ่งความมั่งคั่งของชุมชนเมืองสงขลาเช่นกัน

ในเวลาที่การปลูกพืชเศรษฐกิจและการเดินเรือเพื่อการพาณิชย์ในกลุ่มทะเลสาบสงขลาเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น บรรดาชาวจีนในกลุ่มทะเลสาบสงขลาที่ก้าวเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในช่วงเวลาดังกล่าวในหลายระดับด้วยกันทั้งการเป็น “ผู้ผลิต” ด้วยการบุกเบิกที่ดินเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และเป็น “พ่อค้าคนกลาง” ในการรับซื้อข้าวเปลือก ทำโรงสีข้าว และเป็น “ผู้ขนส่ง” ด้วยการทำธุรกิจเดินเรือแม่ล้เชื่อมโยงชุมชนต่างๆในกลุ่มทะเลสาบสงขลาและเป็นตัวแทนการค้าระหว่างระหว่างประเทศ ซึ่งตัวอย่างที่น่าสนใจเกี่ยวกับการขยายโอกาสทางเศรษฐกิจของชาวจีนในเมืองสงขลาได้แก่กรณีของนายปักจิ้น แซ่ฉั่น ชาวจีนแคะ ซึ่งเป็นอดีตนายอำเภอเต็งฮาน มณฑลกว่างตุงซึ่งเข้าจับจองที่ดินขนาดใหญ่เพื่อทำสวนยางพาราและปลูกข้าวบริเวณกลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยนายปักจิ้นได้รวบรวมสมัครพรรคพวกชาวจีนอพยพประมาณ 1,000 คนให้เข้าร่วมหุ้นจัดตั้ง “บริษัทปากพน จำกัด” ขึ้นในปี พ.ศ. 2472 (ค.ศ. 1929) โดยทำธุรกิจเกี่ยวกับการทำนาอย่างครบวงจรโดยมี “โรงสีปากพนเกษตรจำกัด” เป็นสถานที่แปรรูปข้าวเปลือกส่งขายไปที่หาดใหญ่โดยทางรถไฟ ความสำเร็จของบริษัทปากพนทำให้มีชาวจีนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยบริเวณกลุ่มทะเลสาบมากขึ้น โดยเฉพาะที่บางแก้วที่ชาวบ้านเรียกขานว่าเป็น “เมืองคนจีน” โดยนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2479 (ค.ศ. 1936) เป็นต้นมา ชุมชนบางแก้วมีการวางผังเมืองแบ่งพื้นที่ออกเป็นส่วนๆอย่างมีระบบมีถนนสายใหญ่และซอยเชื่อม มีโรงเรียนจีนสำหรับลูกหลานชาวจีน ต่อมาบริษัทปากพนเป็นคดีความจากการแข่งขันทางธุรกิจกับบริษัทสามญาติของตระกูลลำซำ ซึ่งเป็นตระกูลจีนอพยพเช่นเดียวกัน ในที่สุดกลุ่ม

บริษัทปากพนแพ็คดี ต้องขายที่ดินไปในปี พ.ศ. 2490 (ค.ศ. 1937) สมาชิกที่ถือหุ้นในบริษัทปากพนแพ็คดีทั้งหมดสิทธิในที่ดินไปโดยปริยาย ส่งผลให้ชาวจีนจำนวนมากต้องอพยพหลบหนีไปอยู่ที่อื่น บางส่วนอพยพไปกรุงเทพฯ บางส่วนไปทำสวนยางที่อำเภอสะเดา บางส่วนไปอยู่ที่อำเภอเบตง จังหวัดยะลา (กิตติ ตันไทย, 2552:72-74)

การบุกเบิกและต่อสู้อย่างทรนทนในพื้นที่เมืองสงขลาและพื้นที่ข้างเคียงทำให้ชาวจีนอพยพเหล่านี้สามารถสร้างเนื้อสร้างตัวได้อย่างเร็วและเริ่มมีการตั้งชุมชนชาวจีนเพิ่มเติมในหลายพื้นที่ของกลุ่มทะเลสาบสงขลา เช่น ชุมชนท่ามะกอไก่ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง (อุทิศ สังขรัตน์, 2546:141) ต่อมาเมื่อชาวจีนเหล่านี้สามารถสะสมทุนและประสบการณ์ทางเศรษฐกิจ รวมถึงการพัฒนาเครือข่ายทางการค้าระหว่างประเทศได้อย่างมั่นคงแล้วก็มักก้าวขึ้นเป็นนักธุรกิจคนสำคัญของเมืองสงขลาและขยายฐานะและบทบาทของตนไปสู่การเป็นผู้เชื่อมโยงเครือข่ายการค้าของกลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้ากับเครือข่ายการค้านานาชาติซึ่งมี “ตัวแสดง” ที่สำคัญ คือ กลุ่มนายทุนชาวจีนและพ่อค้าชาตินะวันตกในดินแดนอาณานิคม ซึ่งพ่อค้าชาวจีนในเมืองสงขลาที่ก้าวไปอยู่ในกลุ่มนี้มีอยู่หลายคนที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่น หลวงประธานราษฎร์นิกร (จูเค็กเบ้ง) นายสุชาติ รัตนปราการ หรือ ชุ่นจ้อง รัตนปราการ เจ้าสัวคนสำคัญของเมืองสงขลา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดำเนินธุรกิจการค้าระหว่างประเทศโดยเฉพาะธุรกิจโรงสีข้าวซึ่งรับซื้อข้าวจากกลุ่มทะเลสาบสงขลาและส่งขายออกไปยังประเทศเพื่อนบ้าน เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมา “ความทันสมัย” อีกประการหนึ่งซึ่งได้แก่ “รถไฟ” ก็ได้เข้ามาถึงเมืองสงขลา โดยการสร้างเส้นทางรถไฟสายใต้เริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2452 (ค.ศ. 1909) เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้สร้างทางรถไฟสายใต้ขึ้น เพราะเวลานั้นหัวเมืองทางตอนล่างของไทยเริ่มมีความใกล้ชิดกับป็นซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษมากขึ้นทำให้ทัศนคติในการดำรงชีวิตของพลเมืองมีแนวโน้มค่อนข้างนิยมไปทางสหพันธรัฐมลายูมากกว่าทางฝ่ายไทย ดังนั้นรัฐบาลจึงต้องรีบปรับปรุงการคมนาคมในภาคใต้อย่างเร่งด่วนเพื่อการกระชับอำนาจทางการเมือง (มลิวรรณ รักษ์วงศ์, 2543:50-59) ขณะเดียวกันก่อนหน้านี้ไม่นานนักราชสำนักสยามก็เคยหวังว่าเส้นทางรถไฟสายใต้จะเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจของสยามเข้ากับเครือข่ายการค้าของระบบอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเติบโตมากขึ้นโดยเฉพาะดินแดนอาณานิคมของอังกฤษในมลายูและสิงคโปร์ ดังปรากฏหลักฐานในรายงานที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2449 (ค.ศ. 1906) ว่า

“..ทางรถไฟสายแหลมมลายู คัดข้างประโยชน์หรือกำไรถึงเท่ากับ
หรือยิ่งกว่าสายเชียงใหม่...”

(กษ.ยธ. 5 1/24 ความเห็นเรื่องสร้างทางรถไฟในพระราชอาณาเขต)

29 มิถุนายน 2442–24 กรกฎาคม 2444)

หลังพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วราชสำนักสยามจึงตัดสินใจสร้างทางรถไฟสายใต้ โดยเลือกพื้นที่ภาคใต้ฝั่งตะวันออกเป็นแนววางเส้นทางรถไฟ ซึ่งเส้นทางรถไฟดังกล่าวต้องผ่านพื้นที่หลายจุดในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ซึ่งต่อมาเส้นทางรถไฟสายนี้ก็ก่อให้เกิดการก่อตั้งบ้านเมืองใหม่ ๆ ขึ้นในลุ่มทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะเมือง “หาดใหญ่” ซึ่งกลายเป็นศูนย์กลางการค้าและการคมนาคมที่สำคัญแทนที่เมืองสงขลาในเวลาต่อมา เส้นทางรถไฟสายใต้สร้างมาถึงเมืองหาดใหญ่เมื่อปี พ.ศ. 2458 (ค.ศ. 1915) โดยตั้ง “สถานีอุตะเถา” ขึ้นทางทิศเหนือของสถานีชุมทางหาดใหญ่ในปัจจุบัน แต่เนื่องจากสถานีอุตะเถาเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขังเป็นประจำจึงย้ายสถานีมาตั้งอยู่ที่บ้านโคกเสม็ดชุน ซึ่งเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟชุมทางหาดใหญ่ในปัจจุบัน (ประสิทธิ์ รัตนถาวร, 2534: 17) ทั้งนี้ในปีเดียวกันก็สร้างทางรถไฟแยกออกไปจากสถานีชุมทางหาดใหญ่ 3 เส้นทาง โดยเส้นทางแรก แยกจากหาดใหญ่ไปสงขลา ทางที่สอง แยกจากหาดใหญ่ไปเชื่อมต่อกับทางรถไฟของมลายูที่ปาดังเบซาร์เขตแดนเมืองไทรบุรี ทางที่สาม แยกจากหาดใหญ่ลงไปทางใต้จรดกับเขตแดนมลายูที่อำเภอสุไหงโก-ลก แล้วเชื่อมต่อกับทางรถไฟของมลายูที่เมืองลันตูในรัฐกลันตัน

การสถาปนาหาดใหญ่ขึ้นเป็นศูนย์กลางการเดินรถไฟที่เชื่อมโยงการค้าระหว่างหัวเมืองภาคใต้ของสยามเข้ากับอาณานิคมของอังกฤษทำให้หาดใหญ่เติบโตอย่างรวดเร็ว ซึ่ง “ชาวจีน” ก็ยังคงเป็นคนกลุ่มสำคัญที่มีบทบาทในการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของหาดใหญ่ หากแต่ชาวจีนส่วนใหญ่ที่บุกเบิกพัฒนาเมืองหาดใหญ่นั้นเป็น “จีนแคะ” ซึ่งเป็นคนละกลุ่มกับชาวจีน “ฮกเกี้ยน” ซึ่งบุกเบิกเศรษฐกิจเมืองสงขลามาก่อนหน้านั้น ซึ่งชาวจีนที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาเศรษฐกิจของหาดใหญ่ได้แก่ ขุนนิพัทธ์จินนคร (เจียกซี้) ซึ่งเดิมมีอาชีพเป็นผู้ควบคุมแรงงานจีนที่รับจ้างก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายใต้ เมื่อเสร็จสิ้นงานก่อสร้างแล้วจึงได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองอุตะเถา ต่อมาได้ซื้อที่ดินที่ย่านโคกเสม็ดชุนและได้สร้างห้องแถวเพื่อเปิดขายและให้เช่า (ถ่องแท้ รัตนสันห์, 2507: 13) นอกจากนี้ยังมี นายสีกิมหยง ชาวจีนอพยพจากมณฑลกว่างตุ้งที่เข้ามาอยู่ในหาดใหญ่หลังจากเส้นทางรถไฟสายใต้สร้างผ่านมาถึงหาดใหญ่ และมีบทบาทสำคัญในการกว้านซื้อที่ดินในเมืองหาดใหญ่และพัฒนาให้ผู้คนซื้อหรือเช่าเพื่อตั้งที่อยู่อาศัยและเพื่อเป็นสถานที่ประกอบการค้า

หลังจากสถานีรถไฟหาดใหญ่เปิดทำการเพียงไม่นานนัก ชุมชนหาดใหญ่ก็ค่อยๆเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในฐานะศูนย์กลางการค้าที่เชื่อมโยงสินค้าจากฝั่งไทยกับตลาดที่สำคัญในมลายูและสิงคโปร์ซึ่งเป็นดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ ภาพของการขยายตัวอย่างรวดเร็วของเมืองหาดใหญ่หลังการก่อสร้างสถานีรถไฟ คือ จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยก่อนการสร้างสถานีรถไฟหาดใหญ่ที่โคกเสม็ดชุนพื้นที่แห่งนี้มีชาวบ้านอยู่อาศัยเพียง 10 หลังคาเรือน ขณะที่บ้านหาดใหญ่มีผู้อาศัยเพียง 4 หลังคาเรือน (มลิวรรณ รัชชวงศ์, 2543: 86-90) แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2471 (ค.ศ. 1928) จำนวนบ้านเรือนและจำนวนประชากรในตลาดเมืองหาดใหญ่ก็เพิ่มขึ้นเป็น 654 หลังคาเรือน มีประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 2,950 คน ต่อมาในปี พ.ศ. 2488 (ค.ศ. 1945) จำนวนประชากรในเมือง

หาดใหญ่ก็เพิ่มขึ้นเป็น 10,104 คน (ลักษมี จิระนคร, 2542:1785) ซึ่งส่วนหนึ่งของจำนวนผู้คนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ก็มาจากกลุ่มชาวจีนที่อพยพโยกย้ายเข้ามานั่นเอง ซึ่งการอพยพเข้ามาของชาวจีนเป็นจำนวนมากจึงทำให้ชุมชนเมืองหาดใหญ่เป็นชุมชนหนึ่งซึ่งยังคงหลงเหลือร่องรอยของชุมชนชาวจีนอย่างค่อนข้างเด่นชัดมากระทั่งถึงปัจจุบัน (ศุภการ สิริไพศาลและคณะ, 2549)

ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในพื้นที่ทำให้ชาวจีนเมืองสงขลาที่พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในขณะนั้น เช่น เมื่อรัฐบาลไทยในเวลาต่อมาได้ดำเนินการสร้างถนนสายสำคัญที่เชื่อมโยงชุมชนต่างๆ ในลุ่มทะเลสาบสงขลาเข้าด้วยกัน เช่น ถนนสายสงขลา-ระโนด ซึ่งเคยเป็นทางเดินกลางสันทรายบนคาบสมุทรสทิงพระ (ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา) ในปี พ.ศ. 2516 (ค.ศ. 1973) ก็มีชาวจีนชื่อ “เซ่งห้วน” อดีตพ่อค้าไม้ที่เคยบรรทุกไม้จากลุ่มน้ำตาปีมายังสงขลาและนครศรีธรรมราช และทางฝั่งพัทลุง (ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา) ยื่นประมูลสัมปทานการเดินรถประจำทางในนาม “บริษัทระโนดเดินรถ” และกลายเป็นเจ้าของธุรกิจรถประจำทางรายใหญ่ของเมืองสงขลาในเวลาต่อมา (อุทิศ สังขรัตน์, 2546: 33)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากโอกาสและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในเมืองหาดใหญ่ที่เพิ่มมากขึ้นก็ทำให้ฐานการลงทุนทางเศรษฐกิจ รวมถึงแรงงานทั้งจากในและนอกพื้นที่ก็ค่อยๆ ย้ายจากสงขลาไปยังหาดใหญ่มากขึ้น ซึ่งลักษณะดังกล่าวทำให้มีส่วนสำคัญที่ทำให้เมืองสงขลาค่อยๆ สูญเสียสถานะของศูนย์กลางทางเศรษฐกิจในภูมิภาคให้แก่เมืองหาดใหญ่ แต่เมืองสงขลาก็ยังคงมีฐานะเป็นเมืองศูนย์กลางของสถานที่ทางราชการที่สำคัญในระดับจังหวัดและระดับภูมิภาคต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน